

Samen de dienst uitmaken

Participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering

Afstudeerverslag

voor de deeltijdopleiding

Godsdienst Pastoraal Werk

aan de Christelijke Hogeschool Ede

Juni 2013
Hessel Veldhuis
081128

Woord vooraf

Het mooie van onderzoek doen vind ik de vele contacten en gesprekken met anderen. Ik ben tijdens dit onderzoek met heel veel mensen in contact gekomen en gesprekken gevoerd. Ze hebben mij allemaal antwoord gegeven op de vragen die ik hen stelde. Maar er gebeurde meer. Tijdens de gesprekken kwamen ook de persoonlijke verhalen over hun relatie met God, de betrokkenheid met de kerk en gemeente en wat doen of meedoen tijdens een viering voor hen betekent. Ik wil alle mensen die ik heb gesproken bedanken voor die gesprekken en verhalen. Verhalen van 20 mensen leverde mij ongeveer 35 uur gespreksstof op. Te veel en soms ook te persoonlijk om in dit verslag te verwerken. Wel heb ik (vrijwel) alles (letterlijk) in gespreksverslagen opgenomen. Dit heeft heel veel tijd gekost, maar leverde ook heel veel op: de gesprekken of delen daarvan zitten nog steeds in mijn hoofd. Sommige delen van de gesprekken heb ik opgenomen als citaat.

Doordat ik twintig mensen heb geïnterviewd, zijn sommige personen makkelijk te herleiden en daardoor herkenbaar. Dit was door mij niet te vermijden. Het doel van dit onderzoek is niet om iemand of een gemeente in een positie te plaatsen van goed, slecht, beter of minder. Een ieder die ik gesproken heb is met hart en ziel verbonden met zijn of haar werk in Gods wijngaard. Daar heb ik niets aan toegevoegd. Wel heb ik geprobeerd dit zo goed mogelijk te beschrijven. Daarbij heb ik waarschijnlijk ook fouten gemaakt, bijvoorbeeld door elementen over of onder te belichten. Hoe objectief onderzoek ook moet zijn, een onderzoeker blijft subject.

Verder wil ik iedereen bedanken voor zijn bijdrage aan dit verslag, in wat voor vorm dan ook. Om af te studeren voor een opleiding krijg je met veel mensen te maken: de opdrachtgever, de scriptiebegeleider, de meelezers, de beoordelaar en degene die het onderwerp aandraagt. De tijd die zij er in hebben gestoken, was om mij verder te helpen. Bedankt.

De titel van het verslag heb ik overgenomen van Jan Hendriks. Hendriks heeft het verslag dat hij opmaakte van een werkdag over de kerkdienst de titel 'Samen de Dienst uitmaken' meegegeven. Deze werkdag werd in 1976 georganiseerd naar aanleiding van een onderzoek naar ervaringen en opvattingen over de kerkdienst. Eén van de onderzochte thema's was het serieus nemen van de mondigheid van gemeenteleden. Volgens mij ook een essentieel thema als het om participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering gaat.

Samenvatting

In Nederland is men binnen de kerken volop bezig om kerkdiensten aantrekkelijker te maken en zijn er creatieve ontwikkelingen om gemeenteleden bij de diensten te betrekken. Zo is er ruwweg een indeling te maken naar de predikant helpen bij de voorbereiding, samen met de predikant voorbereiden en uitvoeren of gemeenteleden die de dienst vormgeven en zich laten ondersteunen door de predikant. In dit verslag beschrijf ik hoe vier kerkelijke gemeenten omgaan met actieve participatie van gemeenteleden tijdens de zondagse viering en de voorbereiding daarop. Door met twintig mensen uit die gemeenten te spreken heb ik een goed beeld gekregen welke factoren van invloed op zijn participatie van gemeenteleden rondom de zondagse vieringen en wat de specifieke rol van leiderschap in dit verband is. Ook heb ik tien vieringen bijgewoond en geobserveerd en heb ik van de gemeenten beleidsdocumenten bestudeerd.

Uit mijn onderzoek blijkt dat er veel factoren zijn die van invloed zijn of een gemeente participatie wil en hoe dit dan in de praktijk vorm krijgt. De vier gemeenten gaan hier ook verschillend mee om. Een eenduidige beschrijving is niet te geven. Het begint ermee of een gemeente wel of geen participatie wil. Is er een visie op participatie dan blijkt dit door te werken in de structuur en systemen binnen de gemeente. Ook krijgt deze vorm in de voorbereiding en tijdens de viering. Is er geen geëxpliciteerde visie dan blijkt dat participatie meer op ad hoc basis plaatsvindt met wisselende doelen en verschillende resultaten. Een visie volgt veelal uit de identiteit van de gemeente. Is participatie de identiteit van de gemeente dan heeft dat tot gevolg dat andere elementen binnen de gemeente, zoals onder meer leiderschap, klimaat of structuur, daarop afgestemd worden.

Participatie van gemeenteleden is in belangrijke mate afhankelijk van de eigen rolopvatting van de predikant. Is deze rolopvatting 'dat de dominee de dienst uitmaakt' dan komt participatie niet of moeizaam tot stand. Is de rolopvatting van de predikant begeleidend en regisserend dan kan participatie makkelijker tot stand komen. Hoe participatie dan tot stand komt is weer afhankelijk van andere factoren, zoals ruimte, creativiteit en liturgie.

Het is van belang dat participatie opgenomen is in beleidsdocumentatie. Hierin worden vragen beantwoord als waarom wil je participatie als gemeente, wat verstaat een gemeente er onder en hoe krijgt het vorm? Antwoorden op dergelijke vragen geeft een kerkenraad de mogelijkheid hierop te sturen en te evalueren. Het 'dwingt' een gemeente om dan ook daadwerkelijk handen en voeten aan participatie te geven en maakt het op die manier niet afhankelijk van een predikant.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
1. Inleiding	5
1.1 Samen de dienst uitmaken.....	5
1.2 Opbouw van het verslag	6
Deel I: De voorbereidingen	7
2. Doelstelling van het onderzoek.....	7
2.1 Inleiding.....	7
2.2 Doelstelling en relevantie	7
2.3 Begrenzing	7
3. Vragen.....	8
3.1 Inleiding.....	8
3.2 Vraagstelling	8
3.3 Deelvragen.....	8
4. Opzet van het onderzoek	9
4.1 Inleiding.....	9
4.2 De voorbereiding	9
4.3 De aanpak en uitvoering van het onderzoek.....	10
4.4 De analyse van de interviewgegevens	10
5. Theoretische verkenning	11
5.1 Inleiding.....	11
5.2 Wat is participatie	11
5.3 Wat is leiderschap.....	11
5.4 Niveaus van leidinggeven	12
5.5 Het belang van visie.....	13
5.6 Rolopvatting	13
5.7 De rol van de literatuur in de methodologie.....	14
Deel II: De onderzoeksresultaten	15
6. Beschrijving per gemeente.....	15
6.1 Inleiding.....	15
6.2 Het algemene beeld	15
6.2.1 De Protestantse gemeente Zeewolde	15
6.2.2 De Keizersgrachtkerk Amsterdam.....	15
6.2.3 De Protestantse gemeente Dronten	16
6.2.4 De Oecumenische Vieringen Groningen	16
6.3 Een nabeschuwing.....	17
7. Beantwoording van de deelvragen	18
7.1 Inleiding.....	18
7.2 Wat wordt onder participatie verstaan?	18
7.3 Wat motiveert mensen tot participatie?	19
7.4 Welke motiverende factoren zijn naast het handelen van belang?	20
7.5 Hoe wordt leiding gegeven aan participatie en vanuit welke rolopvatting?	21
7.6 Welke visies zijn er binnen de te onderzoeken gemeenten op participatie?	24
7.7 Hoe wordt participatie rondom de dienst vormgegeven in beleid en uitvoering?	27
8. Vergelijking tussen de gemeenten	31
8.1 Inleiding.....	31
8.2 De overeenkomsten	31
8.3 De verschillen.....	31
8.4 Een nabeschuwing.....	33
Deel III: Afronding.....	34
9. Het systeem.....	34
9.1 Inleiding.....	34
9.2 Beïnvloedende factoren voor participatie	34
9.3 De gemeente als een systeem.....	34
9.4 Nog enkele opmerkingen	35
9.5 Uitleiding	36
Gebruikte literatuur	37

1. Inleiding

'Aan het woord komen niet alleen de mensen die het voor het zeggen hebben, maar allen die iets te zeggen hebben'. Jaap Firet

1.1 Samen de dienst uitmaken¹

In het Christelijk Weekblad van 6 mei 2011 schrijft Jan Hendriks over "Samen de Dienst uitmaken" en de creatieve pogingen om gemeenteleden de ruimte te bieden zich te ontwikkelen van adressant tot participant. Hendriks is van mening dat veel kerkdiensten het karakter hebben van een onemanshow. Het gevolg is dat de dominee voor een onmogelijke opgave staat. Hij moet in zijn eentje een wel heel gevarieerde gemeente toe- en als het even kan ook aanspreken. Dat is moeilijk, zo niet onmogelijk.

In het artikel verwijst Hendriks naar een conferentie over de kerkdienst, die op 11 december 1976 in "De Blijde Werelt" te Lunteren² werd gehouden. Tijdens deze conferentie is gesproken over het streven naar democratisering in de kerkdienst. De conferentie sloot aan bij een onderzoek van het Instituut voor praktische theologie onder leden van de Gereformeerde Kerken. Daarin bleek onder meer dat ruim veertig procent niet tevreden was over de kerkdienst.

"God en Jezus Christus hebben ons geen voorschriften voor de kerkdienst gegeven, strikt genomen niet eens het voorschrift om kerkdiensten te houden". Aldus prof. dr. Jaap Firet (1923-1994), voormalig hoogleraar en directeur van het Instituut voor praktische theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. "In het Nieuwe Testament", zo stelde prof. Firet, "wordt wel iets gezegd over kerkdiensten in de begintijd van de kerk maar een algemeen geldend patroon is niet te ontdekken. Alleen is één ding wel duidelijk: een kerkdienst is niet bedoeld als een zaak van actieve enkelingen en een passieve massa".

Het moeilijke daarin is echter dat de kerkdienst 'gemaakt' moet worden door mensen die vaak tegenstrijdige verlangens en opvattingen hebben. Firet waarschuwt dan ook voor 'overdemocratisering': tenminste één ding is erger dan een kerkdienst waarin één het voor het zeggen heeft, namelijk een kerkdienst waarin iedereen het voor het zeggen heeft. In het verheugen om de verscheidenheid, dat volgens Firet boven het zich druk maken om de eenheid zou moeten staan, moet meer nagedacht worden, zo stelt hij, over variëteit in het aanbod van de kerk.

Firet stelde voor om "het daarom anders te doen en samen de Dienst uit te maken". Firet verwees naar en beriep zich op 1 Korinthe 14 vers 26: 'Wanneer u samenkomt draagt iedereen wel iets bij; een lied, een onderwijzing, een openbaring, een uiting in klanktaal of de uitleg daarvan'. Kortom niet alleen de dominee, maar alle leden van de gemeente krijgen in die opzet de kans een bijdrage te leveren. Niet alleen met betrekking tot de liederen, maar ook bij de onderwijzing, de uitleg of bij het houden van de preek. Volgens Firet 'komen niet alleen de mensen aan het woord die het voor het zeggen hebben, maar allen die iets te zeggen hebben'. 'Dat is niet per definitie de ambtsdrager of de predikant, nog minder de theoloog. Het geloof in de uitstorting van de Heilige Geest houdt in dat de Heer door elk gemeentelid iets kan zeggen wat voor allen van belang is'.

Momenteel worden er allerlei creatieve³ pogingen gedaan om gemeenteleden de ruimte te bieden zich te ontwikkelen van adressant tot participant⁴. Jan Hendriks heeft kennis genomen van die creatieve pogingen en meent op grond hiervan drie patronen te onderkennen:

1. Gemeenteleden helpen de dominee bij de voorbereiding van de dienst.
2. Dominee en gemeenteleden bereiden samen de dienst voor en zijn ook beide actief bij de uitvoering.
3. Gemeenteleden geven de dienst vorm en de dominee helpt hen daarbij.

Het onderzoek is ingebed in de thematiek van wat we zouden kunnen noemen, een 'ecclesiologie van de participatie'. In het artikel 'Ecclesiologie van de participatie'⁵, beschrijft René Erwich de ecclesiologie van Miroslav Volf. Volf's centrale stellingname is dat de uitdaging voor de vrije kerken ligt in het daadwerkelijk uitwerken van de consequenties van het 'algemeen priesterschap van alle gelovigen'. Het actieve priesterschap van alle gelovigen kan volgens Volf zichtbaar worden binnen de gemeente dankzij de veelkleurige en veelvormige genade van God. De Geest constitueert de gemeente niet

¹ brochure 'Samen de dienst uitmaken' van Jaap Firet en Jan Hendriks

² <http://www.digibron.nl/search/share.jsp?uid=00000000012ea2cc4dd990a35ccaf8fe&sourceid=1011>

³ Een voorbeeld is 'Samen de dienst uitmaken' in Kesteren. Christelijk Weekblad van 8 juli 2011, pag 8 ev

⁴ <http://www.kijkkerk.nl/visie-in-praktijk.html> waar voorbeelden verzameld zijn van gemeentes en parochies die hun visie op open kerk onder woorden hebben gebracht

⁵ http://www.erwich.eu/admin/file_upload2/bestanden/Ecclesiologie%20van%20de%20participatie66e9a.pdf

enkel door hen die een officieel 'ambt' bekleden, maar door alle leden die door hun gaven dienstbaar zijn.

Het actieve priesterschap van gelovigen of gemeenteleden kan zichtbaar worden tijdens de participatie van gemeenteleden bij de voorbereiding en uitvoering van de zondagse viering. Daar kan een ieder die participeert iets bijdragen aan de viering. Door onderzoek te doen naar actieve participatie van gemeenteleden wil ik bijdragen aan het inzicht hoe participatie vorm krijgt. Hier ligt voor mij een belangrijke relatie met de door mij gevolgde minor voorganger. Wat zijn de gevolgen voor de invulling van het ambt van voorganger en voor het leiderschap wanneer een gemeente deze vorm van gemeente-zijn nastreeft?

1.2 Opbouw van het verslag

Dit verslag bestaat uit meerdere delen. Het eerste deel (de voorbereidingen) bestaat uit vier hoofdstukken. In hoofdstuk 2 beschrijf ik het doel van dit onderzoek. Daar wordt ook de begrenzing van het onderzoek aangegeven.

In hoofdstuk 3 formuleer ik de onderzoeksvraag met de daarbij behorende deelvragen. Deze deelvragen worden in hoofdstuk 7 beantwoord.

Hoofdstuk 4 bevat een verantwoording over de opzet van het onderzoek en hoe ik het ga uitvoeren. Er wordt beschreven hoe de contacten zijn gelegd, hoe de gegevens zijn verzameld en hoe deze gegevens geanalyseerd zijn.

In hoofdstuk 5 beschrijf ik de resultaten van mijn literatuurstudie. Ik beschrijf wat onder participatie en leiderschap wordt verstaan. Ik onderken daarbij drie niveaus van leidinggeven.

In deel 2 beschrijf ik de onderzoeksresultaten. Dit deel valt uiteen in drie hoofdstukken. In hoofdstuk 6 geef ik een beschrijving van de vier bezochte gemeenten. Een algemeen beeld van de gemeente geeft de context aan waarbinnen de participatie zich afspeelt en verduidelijkt dit.

In hoofdstuk 7 beantwoord ik alle deelvragen. Soms kies ik ervoor om de het antwoord als collectief te verantwoorden, soms splits ik het antwoord uit naar gemeente.

In hoofdstuk 8 maak ik een vergelijking tussen de vier gemeenten. Dit doe ik om de verschillen naar voren te brengen als 'best practice'. Waar kunnen andere gemeenten iets van leren als het gaat om participatie?

Het verslag rond ik af met hoofdstuk 9, waar ik mijn conclusie verantwoord. Ook maak ik nog enkele algemene opmerkingen.

Deel I: De voorbereidingen

2. Doelstelling van het onderzoek

2.1 Inleiding

In de inleiding heb ik verwezen naar een artikel in het Christelijk Weekblad over de creatieve pogingen om gemeenteleden de ruimte te bieden zich te ontwikkelen van adressant tot participant tijdens een kerkdienst. Binnen die context beschrijf ik in dit hoofdstuk het doel van het onderzoek. Wat wil ik met dit onderzoek bereiken? Omdat de populatie voor het onderzoek erg groot is, geef ik ook de begrenzungen aan waarbinnen ik het onderzoek verricht.

2.2 Doelstelling en relevantie

De zondagse viering is van groot belang voor een gemeente. Het is het moment dat de gemeente samenkomt. Samenkomt in een viering waarbij een ieder een bijdrage zou kunnen hebben in wat voor vorm dan ook. Kort gezegd noem ik dit participatie. Ik wil met mijn onderzoek een bijdrage leveren aan de verdere doordenking van participatie tijdens de viering.

Het onderzoek richt zich voornamelijk op het beschrijven van actieve participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering. Daarnaast biedt het onderzoek inzicht in wat deze gemeenten onder participatie verstaan, hoe participatie zich ontwikkelt rondom de zondagse viering en welke factoren van invloed zijn op die participatie, in het bijzonder wat betreft leiderschap. Belangrijke vragen hierbij zijn waarom de gemeenten al dan niet participatie willen (visie) en of dit gevolgen heeft voor het leiderschap binnen de gemeente.

2.3 Begrenzing

Voor het onderzoek beperk ik me, in overleg met de opdrachtgever, tot een viertal gemeenten waarvan (uit voorinformatie) is gebleken dat ze actieve participatie kennen bij de voorbereiding en uitvoering van de zondagse vieringen. Dit geeft voldoende inzicht wat onder participatie wordt verstaan en hoe dit binnen die gemeenten vorm krijgt tijdens de zondagse vieringen. Het onderzoek richt zich op de volgende vier protestantse gemeenten:

- 1 Protestantse Gemeente Zeewolde
- 2 Protestantse Gemeente Dronten
- 3 Protestantse Gemeente Keizersgrachtkerk Amsterdam
- 4 Oecumenische Vieringen Groningen (Pepergasthuisgemeenschap)

Deze vier gemeenten beslaan het spectrum met patronen zoals Hendriks dat in zijn artikel⁶ heeft beschreven.

⁶ Opgenomen in het Christelijk Weekblad van 6 mei 2011

3. Vragen

3.1 Inleiding

Om het doel van het onderzoek te realiseren ga ik een centrale vraag beantwoorden. Deze vraagstelling komt in dit hoofdstuk aan de orde. Ook ontwikkel ik deelvragen die antwoord geven op de centrale vraag.

3.2 Vraagstelling

Als gemeenteleden zich willen ontwikkelen van adressant naar participant, dan is deze ontwikkeling afhankelijk van verschillende factoren. Binnen vier geloofsgemeenschappen ga ik op zoek naar factoren die participatie kunnen beïnvloeden.

Ik zoek daarom een antwoord op de volgende vraag:

Welke factoren zijn van invloed op participatie van gemeenteleden (en gasten) rondom de zondagse vieringen in vier gemeenten en wat is de specifieke rol van leiderschap in dit verband?

3.3 Deelvragen

Om antwoord te krijgen op de centrale vraag, zijn de volgende deelvragen geformuleerd. Deze vragen komen in de interviews aan de orde:

- Wat wordt onder participatie verstaan?
- Wat motiveert mensen tot participatie?
- Welke motiverende factoren zijn naast het handelen van belang?
- Hoe wordt leiding gegeven aan participatie en vanuit welke rolopvatting?
- Welke visies zijn er op participatie binnen de te onderzoeken gemeenten?
- Hoe wordt participatie rondom de dienst vormgegeven in beleid en uitvoering?

4. Opzet van het onderzoek

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk leg ik verantwoording af over de opzet van het onderzoek. Ik beschrijf hoe het onderzoek is opgezet en hoe de gegevens worden verzameld. Ook beschrijf ik hoe ik het onderzoek uit ga voeren. Tot slot beschrijf ik hoe ik de analyse van de interviewgegevens ga doen en welke methode ik daarbij toe pas.

4.2 De voorbereiding

Om de centrale vraag te beantwoorden verrichte ik onderzoek bij vier gemeenten. Ik heb contact met de vier gemeenten gezocht via contactpersonen. Met deze personen zijn kennismakingsgesprekken gevoerd. Dit om, naast de kennismaking, ook het doel en opzet van het onderzoek uit te leggen. Vervolgens heb ik nog officieel schriftelijke toestemming⁷ gevraagd (en gekregen) aan de kerkenraden van de te onderzoeken gemeenten.

Het onderzoek voerde ik uit door middel van interviews, onderzoek van beleidsdocumenten en observaties. Daarnaast maakte ik ook gebruik van (semi-)wetenschappelijke literatuur. Dit om betekenis te geven aan begrippen als participatie en leiderschap en om tot een toetsingskader te komen waaraan ik gemeenten kan spiegelen. Verantwoording van de literatuurstudie geef ik in het volgende hoofdstuk.

De interviews

De gegevens verzamel ik met behulp van een half gestructureerd interview, omdat de vragen en antwoorden van tevoren niet vastliggen maar de onderwerpen wel⁸. Deze onderwerpen zijn gerelateerd aan de centrale vraagstelling van het onderzoek en zijn bestudeerd in de literatuur⁹. De onderwerpen die aan de orde komen tijdens de interviews liggen vast in de deelvragen. Voor de interviews stel ik een lijst met items¹⁰ op, die de interviews richting geven. De literatuurstudie maakt het mogelijk deze items te onderscheiden.

Deze vorm van interviewen heeft als voordeel dat tijdens de interviews de volgorde van de items kunnen veranderen als dat logischer is. Om de items van meerdere kanten te belichten is gekozen voor expertgroepen. Daarom worden van iedere gemeente de volgende personen geïnterviewd:

- Predikant of theologisch ondersteuner;
- Kerkenraadslid of iemand die leiding geeft aan het proces van participatie;
- Twee personen die participeren tijdens de viering.

Daarnaast worden van twee gemeenten personen geïnterviewd die er onlangs mee gestopt zijn.

In overleg met de contactpersonen van de gemeenten zijn de respondenten geselecteerd. Door mij zijn via de mail of telefonisch afspraken gemaakt. Deze afspraken zijn via mail bevestigd met een toelichting¹¹ en het verzoek of het gesprek mocht worden opgenomen.

Observaties

Van iedere onderzochte gemeente heb ik zondagse vieringen bezocht. Van vieringen in de Keizersgrachtkerk en de Pepergasthuiskerk bezocht ik twee vieringen. In verband met de verscheidenheid van vieringen binnen de PG Dronten en PG Zeewolde bezocht ik daar drie vieringen. Na de viering ben ik in gesprek gegaan met enkele gemeenteleden om van hen de belevingen en ervaringen te horen. Ook ging ik met enkele participanten in gesprek om hun motivaties en ervaringen te horen. Van deze observaties en gesprekken heb ik verslagen¹² gemaakt. Deze verslagen gebruik ik als input voor het beantwoorden van de deelvragen in hoofdstuk 7 van dit verslag.

Onderzoek van beleidsdocumenten

Van de onderzochte gemeenten vraag ik visie- en beleidsdocumenten op. Deze lees en analyseer ik om inzicht te krijgen hoe participatie in deze documenten is opgenomen, die richting geven aan het proces en mogelijk een evaluatie. De uitkomsten van deze analyse gebruik ik bij het beantwoorden van de deelvraag over visies binnen de gemeenten en hoe participatie vorm krijgt.

⁷ Opgenomen als bijlage 1

⁸ Ben Baarda, *Basisboek Interviewen*

⁹ Zie hiervoor het volgende hoofdstuk

¹⁰ Opgenomen als bijlage 2

¹¹ Opgenomen als bijlagen 3

¹² Opgenomen als bijlagen 10, 11, 12 en 13

4.3 De aanpak en uitvoering van het onderzoek

In eerste instantie heb ik van iedere gemeente vier respondenten geselecteerd en daarnaast van de PG Zeewolde en Dronten nog een extra respondent die in het verleden participant is geweest. In totaal heb ik dus 18 interviews afgenomen. Tijdens het onderzoek bleek dat er in verband met de omvang van de gemeenten Zeewolde en Dronten en de grote variëteit aan vieringen dat er extra interviews moesten plaatsvinden. Daarom heb ik voor de PG Dronten gekozen om een duo-interview te houden en een extra interview met de vicevoorzitter van de kerkenraad. Voor de PG Zeewolde heb ik er voor gekozen om na een viering een kort interview te hebben met de twee participanten. In het interviewoverzicht¹³ is verantwoording afgelegd over de datum dat de respondenten bezocht zijn. De gesprekken cq interviews zijn opgenomen met een datarecorder en verwerkt in gespreksverslagen¹⁴.

Met behulp van de websites van de gemeenten heb ik de vieringen geselecteerd die bezocht zijn voor observatie¹⁵. Van de Keizersgrachtkerk en de Pepergasthuiskerk zijn twee ochtendvieringen bezocht, van de PG Zeewolde zijn twee jongerendiensten en een ZWO-viering bezocht en van de PG Dronten zijn twee middagvieringen van 'De Kerk Draait Door' en een Impulsdienst bezocht. Het betroffen allemaal diensten waarbij gemeenteleden betrokken waren als participant bij de voorbereiding en de uitvoering. Van deze observaties zijn verslagen¹⁶ gemaakt.

4.4 De analyse van de interviewgegevens

De uitkomsten van het literatuuronderzoek over participatie en leiderschap leverden items op voor het stellen van de interviewvragen. Deze items zijn ook leidend voor het indelen van de antwoorden in categorieën. Voor het indelen en analyseren van de gegevens uit de interviews maak ik gebruik van thema's of categorieën om de data te analyseren (het coderen). Daarbij is gewerkt met categorieën die voorafgaand aan de dataverzameling al met behulp van de items waren vastgesteld. De interviews zijn ook ingericht rondom de onderwerpen 'participatie', 'visie' en 'leiderschap'. Naast deze drie categorieën is nog een categorie 'overige' gedefinieerd waarin opmerkingen zijn verzameld die relevant zijn om te vermelden, maar niet in te delen zijn onder de drie hoofdcategorieën.

De teksten uit de interviewverslagen heb ik ingedeeld in die categorieën met behulp van kleurarceringen. Zo zijn de teksten voor de categorie 'participatie' blauw gearceerd, voor 'leiderschap' geel, voor 'visie' oranje en de 'overige' zijn groen gearceerd. Vervolgens zijn de teksten uit de verslagen overgenomen op grote witte vellen zodat er een overzicht kwam per gemeente per onderwerp. Vervolgens levert deze categorisering ook inzichten op per expertgroep. Vanuit het overzicht op de grote witte vellen zijn in de categorie 'participatie' drie subcategorieën aangebracht te weten, 'intrinsieke motivatoren', 'extrinsieke motivatoren' en 'randvoorwaarden voor participatie'. De analyse is opgenomen als bijlage¹⁷.

¹³ Opgenomen als bijlage 4

¹⁴ Opgenomen als bijlagen 6, 7, 8 en 9

¹⁵ Observatieoverzicht is opgenomen als bijlage 5

¹⁶ Opgenomen als bijlagen 10, 11, 12 en 13

¹⁷ Opgenomen als bijlage 14

5. Theoretische verkenning

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geef ik betekenis aan de begrippen participatie en leiderschap bij participatie. Hiervoor heb ik relevante literatuur bestudeerd. Op het gebied van participatie van gemeenteleden binnen kerkelijke instituties is weinig geschreven. Daarom heb ik voor de betekenisgeving een uitstapje gemaakt naar de ergotherapie¹⁸. Dit is een paramedische discipline die zich richt op het weer mogelijk maken van dagelijkse handelingen bij mensen die door ziekte of handicap een lichamelijke of psychische beperking hebben opgedaan. Binnen deze discipline is veel geschreven over het begrip participatie. Ook ga ik het begrip leiderschap verduidelijken. In de managementliteratuur staat het thema leiderschap al jaren stevig in de belangstelling. In kerken wordt het ook actueler, nu de kerkverlating grote en ernstige vormen gaat aannemen. Begrippen als leiderschap en visie worden belangrijk geacht. Met behulp van literatuur stel ik een definitie vast die relevant is voor het begrip participatie. Ook ga ik in op het belang van een visie op participatie, waarom willen we het eigenlijk? Tot slot ga ik in op de rolopvatting van leiders in de kerk.

5.2 Wat is participatie

Participatie betekent letterlijk 'deelnemen'¹⁹. Het is afkomstig van het Latijnse pars (deel) en cipere (nemen). Het gaat over deelnemen aan het maatschappelijke leven. Deelnemen betekent dan ook dat iemand ergens deel van uit maakt, handelt en ergens bij betrokken is. Dat maakt dat iemand betrokken is in betekenisvolle activiteiten. Polgar en Landry (2004) spreken van participation through occupation, waarmee ze aangeven dat participatie mogelijk het gevolg is van het uitvoeren van betekenisvolle activiteiten, maar dat het handelen alléén niet het enige aspect van belang is. Participatie kan niet alleen worden omschreven als betrokken zijn in activiteiten (*engagement in activities*) maar ook als een cluster van waarden en normen die voor het individu belangrijk zijn bij het uitvoeren van deze activiteiten (Van de Velde et al, 2010)²⁰. Van der Velde et al geven een definitie van participatie die de nadruk legt op subjectieve aspecten door te stellen dat participatie naast het handelen ook een persoonlijke ervaring inhoudt: *'Participatie is een persoonlijke ervaring van betrokkenheid in een levenssituatie, door activiteiten uit te voeren en/of deel uit te maken van de context'*. Handelen is dus niet het enige belangrijke onderdeel van participatie. De persoonlijke ervaring van erbij horen, gevoelens ervaren van veiligheid, gevoelens ervaren van vertrouwen en gevoelens ervaren van reciprociteit vormen een even belangrijk onderdeel. Het zijn dus ook de waarden die door het individu worden toegeschreven aan de activiteiten en aan de context die belangrijk zijn of iemand al dan niet participeert. Door erbij te horen en deel uit te maken van de sociale context kunnen individuen participeren, ook al is men ogenschijnlijk niet zo actief. Er kan dus zowel actief als passief geparticipeerd worden. Door in een context te vertoeven waarin betrokkenheid bij het handelen (actieve uitvoering van een activiteit door anderen) wordt ervaren, kan iemand ook participatie ervaren.

In sommige modellen²¹ wordt ook het onderscheid gemaakt tussen passieve en actieve participatie. Daaruit mag niet de conclusie worden getrokken dat actieve participatie beter zou zijn dan passieve. Iemand die zich openstelt voor het gebeuren neemt ook deel. Een kerkganger bij wie iets uit de dienst resoneert, participeert ook. Ook De Winter²² maakt onderscheid tussen passieve en actieve participatie. Passieve participatie zou verbonden kunnen worden aan het begrip consumptieve participatie. Actieve participatie gaat volgens De Winter over medeverantwoordelijkheid, actieve betrokkenheid en aansprakelijkheid. In dit onderzoek staat actieve participatie centraal.

Voor dit onderzoek wordt participatie als volgt gedefinieerd:

Participatie is actief en betrokken deelnemen aan de voorbereiding en/of handelend op te treden bij de zondagse viering.

5.3 Wat is leiderschap

Leiderschap is een 'hot item'. Met grote regelmaat verschijnen er boeken over leiderschap, met 'moderne' woorden als situationeel leiderschap, dienend leiderschap, charismatisch leiderschap, verbindend leiderschap, coachend leiderschap en ga zo maar door. Wat kenmerkend is voor leiderschap

¹⁸ Astrid Kinebanian, *Grondslagen van de ergotherapie*

¹⁹ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Participatie>

²⁰ In *Grondslagen van de ergotherapie*

²¹ Zoals het 'Brand-experience' model van Pine en Gillmore

²² Micha de Winter, *Kinderen als medeburgers*.

volgens verreweg de meeste auteurs, is dat het altijd te maken heeft met het beïnvloeden van anderen. Daarbij staat het in beweging brengen en het veranderen van anderen centraal.

Jodien van Ark beschrijft dit ook in het boek 'De weg van de groep'. Leiderschap heeft te maken met de kwaliteiten van een individu om anderen te beïnvloeden en in staat te stellen om een bijdrage te leveren aan het realiseren van de doelstellingen en het succes van de groep. Daarmee is een belangrijke stap gemaakt naar leiderschap gericht op verandering, het leiderschap dat het goede in mensen (en hun sociale verbanden) naar boven wil halen. Kernvragen hierbij zijn:

- Waar gaan we heen? (visie en verbinding);
- Wat gaan we doen? (taak en relatie);
- Hoe houden we het vol? (mens en situatie).

Deze kernvragen sluiten goed aan bij de vragen die ook Simon Sinek in zijn boek 'Start met het waarom' stelt aan organiseren. Bijna ieder lid van een gemeente kan vertellen wat hun kerk doet. Sommigen kunnen ook nog uitleggen hoe ze het doen, maar slechts enkele kunnen duidelijk uitleggen waarom ze het doen. Sinek²³ beschrijft het principe van de Gouden Cirkel: eerst het Waarom, dan pas het Wat en vervolgens het Hoe. Het Waarom kan nooit een resultaat zijn, het Waarom bepaalt het (voort)bestaan van de kerk.

Veelal staat bij leiderschap één element van leiderschap centraal. Hierbij kunnen we denken aan de 'rollen van een leidinggevende' of de 'stijl van leidinggeven'. Stoker en Kolk²⁴ zijn van mening dat het een combinatie is van verschillende elementen. Zij onderkennen vier elementen van waaruit leiderschap moet worden bekeken:

- de activiteiten waar een leidinggevende zich mee bezig houdt;
- de stijl waarmee leiding gegeven wordt;
- de eigenschappen van een leidinggevende;
- de motieven die een leidinggevende heeft om leiding te willen geven.

Voor dit onderzoek neem ik de definitie van Stoker en Kolk over:

Leiderschap is het beïnvloeden van het gedrag van (een groep) mensen om doelen te bereiken, door een persoon die ten opzichte van die mensen een formele positie inneemt. Dit beïnvloeden van gedrag gebeurt door gebruik te maken van bepaalde leiderschapsstijlen, eigenschappen en motieven, en door het uitvoeren van verschillende activiteiten.

5.4 Niveaus van leidinggeven

Er is onderscheid te maken in het richtings-, inrichtings- en verrichtingsniveau²⁵. Op richtingsniveau gaat het om de strategie van de organisatie, op inrichtingsniveau om de vertaling in structuren, systemen en competenties en op verrichtingsniveau gaat het om de uitvoering.

In hoofdstuk 18 van het boek 'De weg van de groep'²⁶ schrijft Harm Dane ook over drie niveaus van leidinggeven, te weten op strategisch niveau, op organisatorisch niveau en op operationeel niveau.

Dane sluit met deze indeling aan bij Stoker en Kolk en bij Sinek.

Op strategisch niveau worden beslissingen genomen over de visie en het perspectief waarom gemeenten participatie willen. Hier gaat het om het waarom van participatie. Duidelijkheid over de visie en het waarom verschaft criteria waaraan de overige zaken gemeten kunnen worden. Dat veronderstelt wel dat een kerkenraad haar eigen besluiten op het strategisch niveau serieus neemt en durft toe te passen. De strategische visie wordt anders een dode letter. Leiding geven op strategisch niveau is richtingwijzend van karakter. Het geeft richting aan beleid en aan de inrichting van processen, systemen en structuren.

Op organisatorisch niveau wordt daadwerkelijk de beweging gemaakt om de visie te realiseren. Mensen en middelen moeten in werking worden gezet om de gemaakte keuzes te realiseren. Er wordt een organisatie opgezet om de plannen uit te voeren. Bij organisatie gaat het om het hoe. Hoe wil de gemeente participatie vorm geven en realiseren. Leidinggeven op organisatorisch niveau vereist dat je de keuzen die gemaakt zijn kunt vertalen in grote lijnen, in taakgebieden die moeten worden aangepakt en in de vorming van commissies en werkgroepen die nodig zijn om het participatie te realiseren. Coördinatie hierbij is een belangrijk element.

²³ Simon Sinek, *Begin met het waarom, de gouden cirkel van ondernemen*

²⁴ Janka Stoker en Nanja Kolk, *Grip op leiderschap*

²⁵ Janka Stoker en Nanja Kolk, *Grip op leiderschap*

²⁶ Jodien van Ark en Henk de Roest, *De weg van de groep*

Bij leidinggeven op operationeel niveau is het vereist goed inzicht te hebben in de verschillende werkzaamheden en activiteiten en wat er bij komt kijken om participatie gerealiseerd te krijgen. Het gaat hierbij om wat er gedaan moet worden om participatie vorm te geven. Het concreet invulling geven aan participatie staat hier centraal. Hierbij kunnen we denken aan voorbereidingsgroepen, gesprekstechnieken, leiding geven aan groepen en optreden als liturg bij de vieringen.

De complicerende factor voor leidinggevendenden binnen een kerkelijke gemeente is dat er door dezelfde personen op alle drie de niveaus soms leiding wordt gegeven. Dat kan er dus makkelijk toe leiden dat binnen kerkenraadsvergaderingen de verschillende niveaus door elkaar gaan lopen. Daarmee ontstaat het gevaar dat de kerkenraad zich verliest in organisatorische zaken en geen of weinig tijd neemt voor strategische bezinning. Onderzoek²⁷ heeft bevestigd dat kerkenraden worden overladen met 'regelzaken'.

5.5 Het belang van visie

De kerkenraad heeft als functie om leiding te geven aan een geloofsgemeenschap²⁸. Een belangrijke taak daarbij is om een visie te ontwikkelen. Het belang van een visie valt niet genoeg te benadrukken. Door als gemeente te bepalen waar ze voor staat, kan ze ook zorgen voor een effectief en consequent beleid. De vraag is waarom een gemeente participatie wil en welke betekenis participatie voor de gemeente heeft? Een visie op participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering maakt dan dus onderdeel uit van een gemeentebrede visie en ligt in het verlengde daarvan.

Volgens Jos Douma²⁹ zou een gemeentevisie het centrale uitgangspunt moeten zijn waaraan een gemeente, en als kerkenraad die geestelijk leiding geeft aan de gemeente, de activiteiten en besluiten koppelt. Steeds is de vraag die expliciet gesteld moet worden bij elke activiteit en bij elke beslissing: 'Op welke wijze draagt deze activiteit of deze beslissing er aan bij dat we als gemeente(leden) groeien in relatie tot één of meer aspecten van onze visie?' Op deze wijze geeft de gemeentevisie houvast (anker) en richting (kompas) aan het leven en denken in de gemeente van Jezus Christus.

Een visie geeft de mogelijkheid voor de kerkenraad om een beleidsplan op te stellen³⁰. Een beleidsplan kenmerkt zich door het beschrijven van de doelen en de strategie om die doelen te bereiken. In de literatuur wordt beschreven om dit SMART³¹ te doen. Tijdens de kerkenraadsvergaderingen is er dan de mogelijkheid om te kijken of er aan de doelen gewerkt wordt en of deze ook gerealiseerd worden.

5.6 Rolopvatting

De drie patronen die Hendriks in zijn artikel 'Samen de dienst uitmaken' beschrijft, hangen samen met de eigen rolopvatting van de dominee cq predikant. Bij patroon 1 is er sprake van een traditionelere rolopvatting dat de dominee de liederen kiest en de gebeden en preek zelf schrijft. Bij dit patroon laat de dominee zich voeden door gemeenteleden. De preek wint daardoor aan relevantie (vanwege de vragen die een tekst blijkt op te roepen) en aan inhoud (de preek wordt verrijkt door het verstaan van een Bijbelgedeelte door gemeenteleden). Deze samenwerking krijgt vaak gestalte in wat genoemd wordt de preek- of kerkdienstvoorbereidingsgroep.

Bij patroon 2 bereiden de dominee en een groep gemeenteleden samen de dienst voor. De diensten en vieringen worden dan vorm gegeven door gemeenteleden samen met de dominee. Dit kan op verschillende manieren gestalte krijgen en ook de bijdragen of inbreng van gemeenteleden als participant kunnen variëren. Voorbeelden zijn: de lezingen kiezen en lezen, de voorbeden schrijven en lezen, de liederenkeuze en de lezingen doordenken, samen met predikant om verdieping en relevantie van de preek te krijgen, etc.

Bij patroon 3 geven gemeenteleden de kerkdienst vorm en inhoud, daarbij geassisteerd door een dominee of theoloog. De dominee is dan alleen bij de voorbereiding betrokken, begeleidt deze en indien nodig heeft de dominee de regie over de orde van dienst. Proces en inhoud zijn dan van de voorbereidingsgroep en deze wordt daarbij geassisteerd door de dominee.

Over de patronen heen zien we een verschuiving bij gemeenteleden van adressant naar participant waarbij er een duidelijk andere rol voor de dominee cq predikant is. De rol van predikant verschuift

²⁷ Jan Hendriks, *Terug naar de kerk*

²⁸ Ordinantie 4 1:7

²⁹ <http://www.josdouma.nl/persoonlijk/kijkopvisie.html>

³⁰ Ordinantie 4 1:8

³¹ Specifiek, Meetbaar, Acceptabel. Realistisch en Tijdgebonden

dan van leider en 'hoofdrolspeleer' naar begeleider en regisseur. Het is aannemelijk dat de mate van participatie afhankelijk is van de rolopvatting van de predikant. Deze afhankelijkheid is niet onderzocht, maar kwam tijdens de interviews wel naar voren.

5.7 De rol van de literatuur in de methodologie

De verkenning van literatuur over participatie levert inzichten op over wat onder participatie wordt verstaan, maar ook dat er vanuit de participant gezien achterliggende factoren aanwezig (kunnen) zijn die de participatie beïnvloeden. Omdat ik inzicht wilde hebben in deze specifieke achterliggende factoren heb ik hier met de opbouw van de itemlijst voor de interviews rekening mee gehouden. De deelvragen hierover worden in hoofdstuk 2 van het deel Onderzoeksresultaten beantwoord.

Met betrekking tot leiderschap bij participatie wilde ik meer inzicht krijgen hoe leiderschap zich op verschillende niveaus binnen kerkgemeenschappen verhoudt tot participatie. Als er sprake is van een verschillende inhoud en relatie tot participatie, dan zal dat op de verschillende niveaus tot uitdrukking kunnen komen. Bij de samenstelling van de items voor de interviews is hier rekening mee gehouden. De deelvragen hierover worden in hoofdstuk 2 van het deel Onderzoeksresultaten beantwoord.

Deel II: De onderzoeksresultaten

6. Beschrijving per gemeente

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geef ik een beschrijving van de vier bezochte gemeenten. Dat beeld schetst in grote lijnen de context van de kerkelijke gemeente waarbinnen de participatie zich afspeelt. Ook voor een kerkelijke gemeente geldt dat waar men zich nu bevindt, een weerslag is van wat eerder is gebeurd of ervaren. Dit geldt voor zowel de oudere Keizersgrachtgemeente als de andere drie veel jongere gemeenten.

6.2 Het algemene beeld

6.2.1 De Protestantse gemeente Zeewolde

De kerkelijke gemeente is sinds 1980 een 'Samen op Weg' gemeente. In 1985 wordt het multifunctionele centrum 'Open Haven' betrokken. De gemeente groeit snel, mede door de snelle groei van inwoners in Zeewolde. In 1995 volgt er een periode van heroriëntatie en bezinning. Vragen als 'wie zijn we?', 'waar staan we voor?' en 'hoe gaan we om met de grote diversiteit aan mensen en wensen?' dienen zich aan. Er wordt gekozen voor pluriformiteit om ruimte te bieden aan zoveel mogelijk gemeenteleden binnen de gemeente. Het is daardoor niet mogelijk om iedereen in één eredienst te bereiken. Daarom is gekozen voor diensten met verschillende liturgieën, gericht op diverse modaliteiten van geloven. Kerkelijke achtergrond is niet beslissend, wel of iets werkt of het hart raakt. Het brede spectrum van diensten komt hieraan tegemoet en laat aan een ieder de ruimte om een eigen keuze te maken en de mate van betrokkenheid te bepalen. De ochtenddiensten zijn te typeren als 'regenboogdiensten', waarbij een variëteit aan aanbod voorbij komt, die afkomstig is uit verschillende bronnen en tradities³². De sfeer rond de kerkdiensten is vrolijk, gemoedelijk en informeel. De Bijbel is de bron van inspiratie, waar elke zondag uit gelezen wordt. Het wordt belangrijk gevonden om taal te gebruiken die iedereen begrijpt en de gebeden en verkondiging wordt getracht aan te sluiten bij het leven van alledag. In de vieringen wordt gezongen uit het Liedboek. Daarnaast wordt ook geput uit andere zangtradities zoals Iona, Opwekking, Taizé of Huub Oosterhuis. De samenzang wordt begeleid door een orgel en/of vleugel en een combo op zijn tijd. Teksten, liederen, filmpjes en afbeeldingen worden met een beamer geprojecteerd.

De protestantse gemeente Zeewolde is een grote gemeente met drie predikanten, er zijn ongeveer 3300 mensen als lid ingeschreven. Dat geeft veel mogelijkheden. Er zijn tal van activiteiten voor allerlei leeftijds- en doelgroepen. Naast de andere netwerken in het dorp, biedt dit mogelijkheden waarbinnen mensen naar elkaar omzien en met elkaar meeleven.

6.2.2 De Keizersgrachtkerk Amsterdam

De Keizersgrachtkerk (KGK) is een van oorsprong gereformeerde kerk in het centrum van Amsterdam en heeft een samenwerkingsverband met de andere kerken binnen de Protestantse Kerk Amsterdam. De KGK heeft ongeveer 550 ingeschreven leden en ongeveer 200 kaartenbakleden. Deze leden wonen in een groot gebied om de KGK heen. De KGK is een categoriale kerk, gemeenteleden behoren tot deze kerk omdat het hun trekt vanwege de kleur, het karakter, de gedaante van de gemeente en de theologie die aan bod komt. Er is aan de KGK één predikant verbonden.

In de jaren 70 zag de toenmalige predikant, ds. Pijlman, de kerk leeglopen. Hij ging in gesprek met een twaalfstal theologiestudenten met de vraag: 'Hoe kunnen we dat keren?'. De studenten hebben hem fors uitgedaagd om van 'zijn hoge troon' omlaag te komen en 'het' samen met de gemeente te doen. Vanuit dat vertrekpunt en vanuit het perspectief van democratisering en betrokkenheid is men op zoek gegaan naar modellen van participatie om de diensten mee voor te bereiden. Het model is als een experiment opgezet en die structuur werkt nu al 40 jaar, weliswaar door de tijd heen organisch aangepast. Vrijwel alle kerkdiensten in de KGK worden voorbereid door zogenaamde voorbereidingsgroepen. Dit zijn (meestal gespreks-)groepen die twee à drie maanden (soms ook korter) met het onderwerp aan de slag gaan en hun bevindingen weergeven in een aantal (meestal twee of drie) kerkdiensten.

Binnen de KGK is een muziekcoördinator verantwoordelijk voor de muzikale kwaliteit van de diensten, voor het toegankelijk maken van het liedrepertoire en voor het aandragen van nieuwe liederen. Hierbij

³² Document Visie 2012-2016

wordt samengewerkt met de mededirigent, de pianisten, organisten en zanggroepleden. De zanggroep is een gemengd koor van ongeveer 20 leden dat in wisselende bezetting aan alle diensten meewerkt, behalve aan de diensten in de zomermaanden. Voorbereidingsgroepen kunnen voor het opstellen van een liturgievoorstel een beroep doen op de dienstdoende dirigent voor wat betreft de liedkeuze en verdere muzikale invulling.

De Werkgroep Morgendiensten (WMD) is verantwoordelijk voor alles wat te maken heeft met de diensten in de Keizersgrachtkerk. Ze bestaat uit verscheidene (sub)groepen, de Maandagavondgroep (MAG), de zondagscoördinatoren, de coördinatoren en theologisch begeleiders van de voorbereidingsgroepen, een vertegenwoordiger van de muziekgroep en de kindernevendienstleiders.

De voorbereidingsgroepen dragen zorg voor het vorm en inhoud geven aan de diensten, de MAG bespreekt elke maandag met de desbetreffende voorbereidingsgroep het liturgievoorstel voor de dienst van de dan komende zondag en de zondagscoördinatoren zorgen er op zondagmorgen voor dat de diensten 'technisch' gezien goed verlopen. De WMD is ook verantwoordelijk voor de koers die de KGK vaart in vorm en inhoud van de liturgie en onderdelen daarvan. Iedere zondag is er viering van brood en wijn.

Alle zondagmorgendiensten worden voorbereid door voorbereidingsgroepen. Deze voorbereidingsgroepen bestaan uit gemeenteleden die samengebracht worden rondom een thema. Naast de vaste punten van het Kerkelijk Jaar, te weten Kerst, Pasen, Pinksteren en de laatste zondag van dat jaar (vlak voor de nieuwe Advent) zijn dat negen thema's. Niet alle diensten vallen in een serie. Sommige diensten worden voorbereid door de diaconie (werelddiaconaat), de kindercatechese en de tienergroep. Ook zijn er per jaar enkele doopdiensten.

6.2.3 De Protestantse gemeente Dronten

De afgelopen vijftig jaar hebben mensen overal vandaan zich in Dronten gevestigd. Dat kenmerkt ook de Protestantse Gemeente. Het is een gemeenschap met verschillende achtergronden, dialecten en gewoonten. Hierdoor is een pluriforme gemeenschap ontstaan met verschillende geloofsbelevingen. Dit kenmerk zorgt voor een streven naar ruimte, veelkleurigheid en veelvormigheid. Binnen de gemeente is veel mogelijk, ook als het om andere of nieuwe vormen van vieringen gaat.

In beleidsplannen van de afgelopen jaren werd de gastvrije gemeente die samen op trektocht is en de veelkleurigheid benadrukt. Nu staat het woord 'gavengericht' centraal. De Protestantse Gemeente streeft ernaar dat alle betrokken leden naar hun gaven hun eigen plekje in het geheel kunnen vinden. Daarom wordt de structuur van het pastoraat omgebouwd van taakgericht naar meer gavengericht.

De veelkleurigheid van de gemeente komt onder meer tot expressie in een veelheid van vieringen. Zo zijn er onder meer het Ochtendgebed, de Liturgiediensten, de Impulsdiensten, de Lofprijdsdiensten, de Taizé-vieringen, De Kerk Draait Door (DKDD) en de Jeugddiensten. Er zijn twee predikanten, een kerkelijk werker en een opbouwwerker aan de gemeente verbonden.

6.2.4 De Oecumenische Vieringen Groningen

In de Pepergasthuiskerk komen sinds 1991 elke zondag mensen bijeen die zich gaandeweg een oecumenische geloofsgemeenschap, kortweg de Peper, zijn gaan noemen. Mensen die zich niet meer herkennen in de (wijk)kerk waartoe ze behoorden. In de loop van de tijd is deze groep uitgegroeid tot wat uitdrukkelijk niet een kerkelijke gemeente wordt genoemd, maar een geloofsgemeenschap. De OVG typeert zichzelf met het beeld van een gemeenschap die leeft onder een open tentdak, zonder muren en deuren. Een dak dat overeind gehouden wordt door pijlers. Pijlers die staan voor de identiteit, voor de opvatting over open deelname en open ambtelijkheid, voor verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en voor de verbondenheid met de wereld. Onder dat dak past een grote verscheidenheid aan opvattingen en belevingen. De OVG vertoont grote overeenkomsten met het door Jan Hendriks beschreven model van een gastvrije en open kerk. De kerk als een herberg die onderdak biedt aan zoekers of pelgrims. Iedereen is vrij om onder het dak van de Peper kortere of langere tijd te verblijven. Om te komen, te blijven of weer verder te gaan. Maar wie onder het dak verkeert, wordt aangesproken om zich mede verantwoordelijk te weten. Er is bewust gekozen voor het ambt van alle gelovigen.

In een artikel in *Praktische Theologie*³³ heeft Paul Post in het oog springende elementen opgesomd die hem opgevallen zijn tijdens de vieringen in gastvrije en open kerken. Open vieringen zijn oecumenisch, de gemeenschap staat centraal, er wordt een groot belang gehecht aan bezinning, rust en stilte. Het vertellen van verhalen is dominant en in de rituele vormgeving tracht men aan te sluiten bij de vierders in vorm, taal en muziek. Opvallend is ook hoe vaak men werkt met thematisch opgezette vieringen. De OVG sluit aan bij deze beschrijving.

³³ 'Re-inventing liturgy, de Liturgische beweging voorbij'. Paul Post in *Praktische Theologie* 2005/4

De kern van de OVG wordt gevormd door de voorbereidingsgroepen, die elk een serie van vieringen voorbereiden en ook uitvoeren. Daarin komt ook de veelkleurigheid van de mensen binnen de pluriforme OVG duidelijk naar voren. Naast tekstoverweging, stilte en deling van brood en wijn is er een ruime plaats voor het zingen van nieuwe liturgische liederen. Er is veel aandacht voor muziek. Aan de Peper zijn meerdere musici verbonden die zorg dragen voor het hoge muzikale niveau van de vieringen. Er zijn twee koren, het Peperkoor en een vrijwilligerskoor. De Peper kent geen leden. Aan de Peper is een theologisch ondersteuner verbonden voor ongeveer 16 uur per week.

6.3 Een nabeschuwing

De vier kerkgemeenschappen kennen elk hun eigen historie. Hoewel er overeenkomsten zijn vanuit de protestantse traditie, zijn er ook kenmerkende verschillen die belangrijk zijn om te noemen. De Pepergasthuismgemeenschap en de Keizersgrachtkerk zijn categoriale kerken, terwijl de PG Dronten en Zeewolde territoriale gemeente zijn.

Een categoriale gemeente trekt kerkgangers vanwege de 'kleur' van de kerk, de theologie, de liederenkeuze of de liturgie. De kerkgangers kunnen dus uit een heel groot gebied rondom de kerk komen. Mensen kiezen een kerk die bij hen past en worden kerkgangers, daar waar ze zich geestelijk en sociaal op hun plek voelen.

Een territoriale gemeente echter richt zich op de gemeenschap binnen een bepaald (door het kerkorgaan vastgesteld) gebied. Typische plattelands kerken die een belangrijke rol vervullen binnen een kerkelijke gemeente. De postcode bepaalt in eerste instantie bij welke kerk een mens hoort³⁴.

Voor het onderzoek is het belangrijk om te vermelden dat de keuze van de kerkgemeenschappen Pepergasthuis en Keizersgracht voor actieve participatie van gemeenteleden tijdens de zondagse viering, het vertrekpunt is voor de opbouw van de zondagochtend viering. Wellicht zijn ze daardoor in combinatie met andere factoren een categoriaal kerkgemeenschap.

³⁴ 2003/2 Territoriaal of mentaal? Over de organisatie van gemeente en parochie in de toekomst. Editieredactie: Ton van Eijk, Bernard Lutikhuis & Sake Stoppels. <http://www.handelingen.com/top/artikelen-tijdschrift/2003-praktische-theologie-jaargang-30/20032.html>

7. Beantwoording van de deelvragen

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beantwoord ik de deelvragen. Het is daarmee het omvangrijkste hoofdstuk van dit verslag. Bij de antwoorden op de deelvragen wat onder participatie wordt verstaan en wat mensen motiveert tot participatie, beschrijf ik wat uit het collectief van geïnterviewden is gekomen en niet naar gemeenten. Dit omdat de verschillen tussen gemeenten hierbij niet relevant zijn, het gaat over mensen en hun drijfveren. Bij de overige vragen over leidinggeven, visie en hoe participatie vorm krijgt, maak ik wel onderscheid, omdat dit per gemeente verschilt. Dit hoofdstuk geeft dus een beschrijving van de situatie op die deelvragen in de vier gemeenten. In het volgende hoofdstuk kom ik terug op de belangrijkste verschillen. Voor de volledigheid herhaal ik hier de zes deelvragen, die ik in de volgende paragrafen beantwoord:

- Wat wordt onder participatie verstaan?
- Wat motiveert mensen tot participatie?
- Welke motiverende factoren zijn naast het handelen van belang?
- Hoe wordt leiding gegeven aan participatie en vanuit welke rolopvatting?
- Welke visies zijn er binnen de te onderzoeken gemeenten op participatie?
- Hoe wordt participatie rondom de dienst vormgegeven in beleid en uitvoering?

7.2 Wat wordt onder participatie verstaan?

Wat onder participatie kan worden verstaan is bij elk gesprek aan de orde geweest. Het blijkt dat de geïnterviewden naast een omschrijving van participatie ook een persoonlijke betekenis wordt gegeven aan de rol die participatie kan (en eventueel moet) vervullen binnen de zondagse viering. De volgende betekenissen kwamen onder meer tijdens de interviews naar voren:

- Participatie is niet alleen consumeren, maar ook meedoen, verantwoordelijkheid nemen en dragen en taken vervullen;
- Participatie is een wezenlijk onderdeel van de viering;
- Participatie is niet organisatorisch meehelpen, klusje doen of simpel uitvoeren van taken;
- Participatie is een middel om je geloofsbeleving te vergroten;
- Participatie is invulling geven aan de in de gemeente aanwezige talenten en gaven;
- Participatie is een vorm van geloof belijden.

De geïnterviewden geven hiermee hun persoonlijke visie af waarom participatie binnen een gemeente moet plaatsvinden of welke functie participatie zou moeten vervullen. In paragraaf 7.4 ga ik dieper in op de persoonlijke visies van de geïnterviewden.

Over de kern van de definitie van participatie en wat het is, zijn de geïnterviewden eensluidend. Daarom wordt er voor wat betreft de definitie van het begrip participatie geen indeling gemaakt naar de verschillende kerkgemeenschappen en ook niet naar de drie verschillende groepen geïnterviewden, predikanten, kerkenraadsleden en participanten. Uit de interviews blijkt dat er een gemeenschappelijke kern bestaat over hoe participatie het beste omschreven kan worden. Iedere geïnterviewde omschrijft participatie als *actief meedoen aan de voorbereiding op de viering en tijdens de viering zelf. Leden (of enkele leden) van de voorbereidingsgroep treden dan tijdens de viering op als liturg. De mate, omvang of duur kan dan per gemeente, maar ook per dienst per gemeente verschillen.*

Deze definitie sluit aan bij de geraadpleegde literatuur. Vooral de definitie van Van der Velde et al wordt nagenoeg benaderd. Zij stellen dat participatie een persoonlijke ervaring is van betrokkenheid in een (levens)situatie, door activiteiten uit te voeren en/of deel uit te maken van de context. Het handelen is daarbij niet het enige criterium, ook de persoonlijke ervaring is van belang. Over de persoonlijke ervaringen schrijf ik in de volgende twee paragrafen meer bij de beantwoording van de deelvragen over motivatie en motiverende factoren.

Met behulp van deze definitie is het mogelijk om de verschillende creatieve pogingen die gedaan worden om gemeenteleden de ruimte te bieden zich te ontwikkelen van adressant tot participant in te delen in patronen. Jan Hendriks meent op grond van zijn ervaringen³⁵ drie patronen te onderkennen. Voor de volledigheid benoem ik de patronen hier nog een keer:

1. Gemeenteleden helpen de dominee bij de voorbereiding van de dienst. Deze samenwerking krijgt vaak gestalte in wat genoemd wordt als de kerkdienstvoorbereidingsgroep.

³⁵ Artikel van Jan Hendriks, 'Samen de dienst uitmaken'

2. Dominee en gemeenteleden bereiden samen de dienst voor en zijn ook beide actief bij de uitvoering.
3. Gemeenteleden geven de dienst vorm en de dominee helpt hen daarbij. Dat is dus het spiegelbeeld van 1. In dit patroon worden de diensten voorbereid en gehouden door groepen gemeenteleden die daarbij geassisteerd worden door een theoloog. Hier is dus sprake van een omvorming van de rol van de dominee van leider tot begeleider, van hoofdrolspeler tot regisseur.

In Zeewolde heeft participatie betrekking op de voorbereiding, viering en evaluatie. Participatie is actief meedoen in een viering, zodat de inbreng van de participant bepalend gaat worden voor het verloop van de viering. Participatie wordt daarmee ingezet om invloed op het event te krijgen en vorm te geven aan het event. Alle kerkgangers worden daarmee uitgenodigd om actief participant te worden. Binnen deze gemeente zijn alle drie patronen zichtbaar.

In Amsterdam is participatie dat de mensen aan het Woord moeten/kunnen komen. Mensen moeten zelf hun woord en hun twijfels kunnen uiten en zichzelf uit kunnen spreken en dat doen in confrontatie, schurend vaak, met de oude teksten. Dit komt tot uiting in de voorbereidingsgroep en tijdens de viering. De viering wordt 'in elkaar gezet' door participanten, terwijl de uitleg de verantwoordelijkheid is van de predikant. Deze laat zich in de voorbereiding voeden door de voorbereidingsgroep. Deze gemeente is in te delen in zowel patroon 2 als 3.

In Dronten betekent participatie samen met vrijwilligers de voorbereiding doen, de dienst samen maken, samen uitwerken in de dienst en gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen. Participeren in Dronten is dan meer gericht op het proces van samen maken. Dat is meer dan de standaard participatie voor taken in en rond de viering, zoals welkom heten, lezing of collecteren. Tussen de verschillende vieringen kan de participatiegraad duidelijk verschillen. Herkenbaar binnen de gemeente zijn alle drie patronen.

Participatie wordt in Groningen gezien als het gehele proces van voorbereiden en het uitvoeren van de viering. Door de participanten wordt hier de volledige verantwoordelijkheid genomen voor een viering op de zondagochtend. De leden van de voorbereidingsgroep treden dan op als liturg. De theologisch medewerker is op de achtergrond aanwezig voor ondersteuning. Deze gemeente is in te delen in patroon 3.

7.3 Wat motiveert mensen tot participatie?

Uit de definitie van Van der Velde et al³⁶ blijkt dat het handelen niet het enige belangrijke onderdeel is van participatie. De waarden die door het individu worden toegeschreven aan de activiteiten en aan de context zijn ook belangrijk of iemand al dan niet participeert. Deze waarden en normen zijn voor de gemeenteleden dus een belangrijk argument om participant te zijn of te worden. Uit de analyse blijkt dat er veel overlap zit tussen de argumenten van de participanten uit de vier gemeenten, maar ook dat er verschillen zijn tussen de expertgroepen. Een overzicht is opgenomen als bijlage³⁷. Op zowel de overlap als de verschillen ga ik verder in.

Er zijn verschillende redenen waarom een gemeentelid participant wil zijn. Uit de interviews blijkt dat de redenen ingedeeld kunnen worden naar intrinsieke en extrinsieke redenen. Intrinsieke redenen liggen in het individu zelf en de extrinsieke redenen liggen buiten het individu en worden door anderen of de context bepaald. Tussen de predikanten en de kerkenraadsleden is er veel overlap waarom ze denken dat een gemeentelid intrinsiek is gemotiveerd om als participant op te treden. Redenen die worden genoemd zijn onder meer:

- De invloed op de geloofsbeleving;
- Het aanspreken van creativiteit;
- Het vertellen van persoonlijke verhalen waaronder getuigenissen;
- Mensen willen gehoord en gezien worden.

De intrinsieke redenen die gemeenteleden opgeven om te participeren richten zich veelal op

- Geloofsontwikkeling via leuke gesprekken;
- Samen iets maken met anderen en laten zien wat je gelooft;
- Actief meedoen aan vieringen is een bijzondere ervaring;
- Organiseren is leuk;
- Het luisteren naar andere meningen en gedachten.

³⁶ Paragraaf 5.2 op blz 11 van dit verslag

³⁷ Zie bijlage 14

De verschillen tussen de drie groepen wat de extrinsieke argumenten betreft kunnen als volgt getypeerd worden:

- De predikanten kijken meer naar het nut van de participatie. Dat blijkt bijvoorbeeld uit dat participatie communicatiefol is, dat het sfeerbepalend kan zijn, het faciliterend aan de gemeente kan zijn en dat het ontwikkelend is.
- De kerkenraadsleden kijken meer naar de organisatie van participatie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de mate van vrijheid van handelen die gemeenteleden krijgen of vragen, de vrijheid in de keuze van onderwerpen die als thema's tijdens de viering terugkomen, of er voldoende tijd en aandacht is voor elkaars vragen en of gemeenteleden de ruimte krijgen en zich vrij voelen om te handelen.
- De participanten zijn veel meer gericht op de relatie naar anderen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de interesse in de verhalen van de ander, de leuke gesprekken die het op kan leveren, het samenwerken met anderen, elkaar aanvullen, andere gemeenteleden ontmoeten en dat het samenbindend is.

7.4 Welke motiverende factoren zijn naast het handelen van belang?

Aan de hand van ervaringen van gemeenteleden die als participanten optreden uit de verschillende gemeenten worden de motivaties vanuit een persoonlijk ideaal weergegeven. Dit staat niet geheel los van de visie op gemeente zijn, waar in paragraaf 2.6 aandacht is geschonken. Persoonlijke en gemeentelijke visies kunnen elkaar beïnvloeden. Daar is verder geen aandacht aan geschonken, omdat het voor dit onderzoek niet bijdraagt aan de beantwoording van de centrale vraag. Voor de beantwoording van deze deelvraag maak ik onderscheid naar de onderzochte gemeenten, gezien het onderscheid naar territoriale en categoriale gemeenten³⁸ en of dit binnen die twee categorieën ook nog tot verschillen leidt.

Protestantse Gemeente Zeewolde

De ervaringen van de geïnterviewden over participatie zijn erg positief. Ze ervaren veel ruimte en vrijheid van handelen. Men is ook op een andere, directere manier bij de dienst betrokken. De participant is meer gericht op het handelen dan op de geloofsbeleving omdat de praktijk van de uitvoering als belangrijk wordt beschouwd. De vieringen waarin participatie plaatsvindt krijgen een event-achtig en informeel karakter. Het karakter van de viering kan dus beïnvloed worden door verschillende vormen van participatie. "Door participatie gebeurt er wat, vanuit de ervaring beleven ze iets"³⁹. Door participatie komen talenten en gaven tot zijn recht. Gemeenteleden kunnen hun kwaliteiten beschikbaar stellen. Tot op zekere hoogte is er veel vrijheid van handelen. Belangrijke motivatie om mee te werken in en aan een viering is om een eigen inbreng te hebben, meer betrokken te zijn bij de viering, maar ook om een boodschap af te geven.

Keizersgrachtgemeente Amsterdam

Door zowel de participanten, de kerkenraad als de predikant worden de ervaringen van participatie rondom de zondagochtenddiensten als zeer positief ervaren. De geïnterviewde participanten ervaren veel vrijheid en ruimte in de voorbereiding. Ook het optreden als liturg is geheel op vrijwillige basis. Als grootste motivatoren worden door de geïnterviewden genoemd: meer gaan nadenken, kritischer naar jezelf kijken en het ontwikkelen van geloofservaring en -beleving. Daarnaast is de uitleg van 'het leven', van 'het bestaan' van de mens in relatie tot de grote verhalen genoemd, die als voeding voor andere gemeenteleden kunnen zijn. Deze ervaringen delen wordt als belangrijk ervaren.

Protestantse Gemeente Dronten

De geïnterviewden geven aan dat er binnen de gemeente veel mogelijk is. Er wordt door de geïnterviewde participanten veel vrijheid en ruimte ervaren. Zo worden er bij de Taizévieringen en DKDD-vieringen geen beperkingen en belemmeringen ervaren. Ook wordt participatie aan de viering als vernieuwend ervaren en wordt het als waardevol ervaren om de verhalen te delen met anderen. In die verhalen komt de eigen geloofsbeleving naar voren en "dan kan ik laten zien dat geloof iets met mensen kan doen"⁴⁰. Participatie levert een bepaalde dynamiek op die lastig is te omschrijven. De ene noemt het energie, terwijl de ander het als vrijheid omschrijft. Het levert leuke ontmoetingen op met mensen, die je soms niet eens kent, het laat verhalen van andere mensen naar voren komen, maar ook zelf iets organiseren en daarbij 'los komen van de traditionele orde' wordt als ruimte en vrijheid ervaren.

³⁸ Zie paragraaf 6.3, blz 17 van dit verslag

³⁹ Citaat Interview

⁴⁰ Citaat Interview

Oecumenische Vieringen Groningen

De ervaringen van de participanten zijn positief te noemen. Zo doen ze regelmatig mee aan de voorbereiding van vieringen en treden op als liturg of spreker. Beiden worden aangetrokken door de thema's die behandeld worden tijdens de voorbereiding. Er wordt veel ruimte ervaren in de voorbereidingsgroepen. Afhankelijk van de trekker of de groepsleden kent de viering een korte of lange voorbereidingstijd. Primair is het doel het maken van een passende viering bij het thema. Dat geeft voor de participanten de mogelijkheid om of 'snel door de bocht te gaan', of een serie avonden met elkaar in gesprek te gaan over het thema. De motieven om mee te doen zijn verschillend. Voor de een is het belangrijk om zijn eigen inbreng te hebben en als spreker een bepaald beeld neer te zetten. De ander wil als mensenmens graag nieuwe leden van de Peper betrekken en ze prettig laten voelen in de gemeenschap. De drijfveer is "meer aandacht te geven aan de mensen die aan de zijkant staan te kijken en die wel meer willen en daarmee op pad te gaan"⁴¹. Beiden geven aan dat het invloed heeft op de geloofsbeleving. Meer kennis van de Bijbel en het doorleven van verhalen en tradities worden genoemd.

Op hoofdlijnen zijn er tussen de vier gemeenten overeenkomsten te noemen. Het gaat bijvoorbeeld om vrijheid van handelen, een eigen inbreng hebben, het eigen verhaal versus de grote verhalen en mensen te betrekken. De verschillen vinden hun oorsprong in de context van de participatie en dan noem ik vooral de rol van de predikant en de kerkenraad. Participatie bestaat bij hoe de predikant hier invulling aan wil geven, overeenkomstig de visie van de kerkenraad. Dan blijkt dat de predikant van de PG Zeewolde participatie van gemeenteleden inzet om de beleving en participatie van kerkgangers te beïnvloeden. De inbreng wordt daarmee bepalend voor het verloop van de viering⁴². In de Keizersgrachtkerk heeft de predikant een meer initiërende en sturende rol bij de reflectie van de persoonlijke verhalen met de grote verhalen. Daar wordt participatie onder meer ingezet bij 'wrijf- en schuurkringen'. De participatie van gemeenteleden in de PG Dronten kent een meer vrije vorm, nagenoeg alles is mogelijk en er kan veel. De experimenten zoals DKDD getuigen van die grote mate van vrijheid. Binnen de Pepergasthuisgemeenschap fungeert de theologisch medewerker als ondersteuner en wordt veelal pas 'opgeroepen' als de voorbereidingsgroep er niet uit komt. Liturgisch zijn er tussen de diensten vrijwel geen verschillen, duidelijk wel qua inhoud.

Deze contextvariabelen beïnvloeden voor een groot deel ook de motiverende factoren, terwijl de context zelf ook één grote bepalende factor is.

7.5 Hoe wordt leiding gegeven aan participatie en vanuit welke rolopvatting?

Uit de literatuurstudie komt naar voren dat er voor leiderschap op participatie een indeling te maken is naar strategisch, organisatorisch en operationeel niveau⁴³. Deze indeling houd ik aan bij het beantwoorden van deze deelvraag. Deze deelvraag wordt vanuit iedere onderzochte gemeente beantwoord. Vervolgens ga ik bij de beschrijving per gemeente ook in op de rolopvatting van de predikant.

PG Zeewolde

Op strategisch niveau is er binnen de kerkenraad van de PG Zeewolde geen visie op participatie tijdens de voorbereiding op en uitvoering tijdens de vieringen verwoord in het visiedocument. Participatie kan ad hoc plaatsvinden en veelal op initiatief van de predikant. Er wordt wel nagedacht over een mogelijkheid om diensten door gemeenteleden voor te laten bereiden. Participatie kan in allerlei vormen tot expressie komen, waarbij het accent duidelijk komt te liggen op de beleving en ervaring van de dienst. Het is ook mensen uitdagen, op gedachten brengen en ontwikkelen. Het leiderschap richt zich daarmee voornamelijk op het 'veelkleurig vieren' en minder op het betrekken van gemeenteleden bij de voorbereiding en uitvoering.

Op organisatorisch niveau is er formeel niets geregeld, althans niet op papier gesteld. Zoals al geschreven worden de Taizé- en jeugddiensten volledig door gemeenteleden zelf voorbereid en uitgevoerd. Voor de zondagochtenddiensten ligt het initiatief bij de predikant of kan er op verzoek mee voorbereid worden zoals de bezochte ZWO-viering. Uit het interview met de voorzitter blijkt dat er wel gesprekken zijn met de commissie erediensten om vieringen te organiseren en voor te bereiden waarin dan ook geparticipeerd wordt. De commissie heeft hier geen structuur voor en dit kan dus ook op ad hoc basis plaatsvinden.

Op het niveau van participatie richt zich het leiderschap op het zoeken van kanalen en wegen om participatie mogelijk te maken. Individuele participatie wordt dan ingezet om collectieve participatie tot

⁴¹ Citaat Interview

⁴² Citaat Interview

⁴³ Zie paragraaf 5.4, blz 12 van dit verslag

stand te brengen. Leiderschap is dan gericht op het doelgericht beïnvloeden van mensen, mensen over drempels trekken, uit de comfortzone trekken en bevrijden van schroom. “Soms is het gewoon een steen in de vijver gooien”⁴⁴. Participatie heeft ook kaders nodig en is het van belang hoe participatie geïntroduceerd wordt tijdens de dienst, omdat het ook bepalend is voor het verloop van het event. “Je hebt wel iemand nodig die leiding geeft, regisseert. De afzonderlijke onderdelen moeten goed op elkaar aansluiten. Vrijheid van handelen moet niet tot een rommeltje leiden”⁴⁵. Tijdens de viering is de predikant dan ook “keihard aan het managen”, want “wanorde kan de ontmoeting met God frustreren”⁴⁶. Met betrekking tot het omgaan met de jeugd heeft René de Reuver in zijn boek ‘Anders verder’ een opmerking gemaakt over het leiderschap binnen de PG Zeewolde. De Reuver beschrijft dat als inspirerend leiderschap. Jongeren worden leuke en inhoudelijk goede vormen van catechese aangeboden. Ook inspirerend is de wijze waarop met jongeren wordt omgegaan en hoe ze worden aangesproken. Inspirerend leiderschap schakelt mensen in om een gastvrije gemeente te zijn.

Rolopvatting

De rol van de geïnterviewde predikant wordt bepaald door de situatie. Wat de voorbereiding van de viering betreft is dat de rol van ruimtegever, de groep begeleiden en samen met de groep komen tot een goede voorbereiding. Tijdens de viering is de predikant aan het managen. Leiding geven aan hetgeen gedaan moet worden, “doen we de goede dingen”⁴⁷. Tijdens de viering is de predikant in de typologie van Hendriks de leider en de hoofdrolspeler. Wel worden de aanwezige gemeenteleden tijdens de viering gefaciliteerd om te participeren. Dit gebeurt door actief kanalen van beleving aan te bieden. Bij Taizé-vieringen en Jeugddiensten zijn de predikanten op afstand betrokken.

Keizersgrachtkerk

Op strategisch niveau wordt vanuit de visie ‘Mensen kunnen aan het WOORD/woord komen’ invulling gegeven aan participatie van gemeenteleden. Belangrijk daarbij is om een open kerk te zijn zonder drempels. Ieder lid kan liturg in de viering zijn en voegt op die manier teksten toe aan een rijke traditie. Gods stem laat via de Bijbelse tradities nieuwe perspectieven horen. Het spel van ‘stem en tegenstem’ zorgt ervoor dat ‘knetterend en vonkend’ nieuwe geluiden zijn te horen die troostrijk en bevrijdend kunnen zijn. Zowel de kerkenraad als predikant vullen hun eigen rol voor wat betreft het leiderschap op participatie in. Voor de predikant zit het leiderschap voornamelijk op het theologische gedeelte. Het leiderschap is daarmee gericht op het bewaken waarom de KGK als gemeente bij elkaar komt.

Op organisatorisch niveau is er verbindend leiderschap door de randvoorwaarden, de kaders en drempels bespreekbaar te houden met de betrokken groepen. De onderlinge verbindingen worden gecoördineerd, openheid en transparantie worden bewaakt. Daardoor blijft er veel ruimte, veel vrijheid van handelen en een vrije keuze van onderwerpen. De cultuur en de structuur worden bewaakt, maar evaluerend aangepast aan maatschappelijke ontwikkelingen. Zoals gememoreerd zijn er voor jongeren nu ook groepen met een kortere voorbereidingstijd.

Op het niveau van de voorbereidingsgroepen wordt leiderschap getoond door de groepen inspirerend te begeleiden. De groepen worden geleid door een coördinator en een theologisch begeleider. Deze proberen het beste van de groepsleden naar boven te halen, iedereen zo goed mogelijk naar voren te laten komen en de kwaliteiten tijdens de viering in te laten zetten. De coördinator en theologisch begeleider zoeken de verdieping in de gesprekken door door te vragen op de inhoud. Ze faciliteren de gesprekken door een persoonlijke benadering. Zo wordt “er gehoor gegeven aan wat er leeft, dan moet je tussenganger zijn en niet teveel voorganger, dat kan gaan irriteren”⁴⁸. “Leiderschap moet heel erg behulpzaam zijn, eigenlijk is het superinteractief leiderschap”⁴⁹.

Rolopvatting

‘Het begin van leiderschap is het afdalen uit de ivoren domineestoren, om op die manier tussen de mensen in gaan staan. In het Hebreeuwse (OT-ische) taaleigen moet een koning die echt regeert, van zijn troon afdalen om, terwijl hij zich beweegt tussen zijn mensen, te ontdekken wat er gedaan moet om gerechtigheid te doen. “Leiderschap is tussengangerschap”⁵⁰, met de bedoeling om mensen te horen en ze aan het woord te laten komen, dat te ondersteunen en te perfectioneren’⁵¹.

⁴⁴ Citaat Interview

⁴⁵ Citaat Interview

⁴⁶ Citaat Interview

⁴⁷ Citaat Interview

⁴⁸ Citaat Interview

⁴⁹ Citaat Interview

⁵⁰ Citaat Interview

⁵¹ Mail van 1 maart 2013

Dat gebeurt door minimaal twee avonden met de voorbereidingsgroep in gesprek te gaan, welke avonden grondig worden voorbereid, door in te lezen in het thema en vanuit Grieks of Hebreeuws de Bijbelteksten te bekijken/vertalen. Uit de groep komen associaties en vragen en die worden tegemoet getreden met betere of corrigerende uitleg van de tekst, verder door in gesprek te gaan over geloofs-ervaringen, door te luisteren en door samen te ontdekken. Samen wordt gezocht naar concrete actualiserings in het dagelijkse leven (in de stad, in de wereld en op persoonlijk vlak).

De Werkgroep Morgendiensten kijkt inhoudelijk niet naar de voorbereiding van de diensten. Wel is ze procesmatig bij de voorbereiding en de viering betrokken. De WMD zoekt ook een coördinator en theologisch begeleider. Als er te weinig leden voor een voorbereiding zijn, dan gaat de WMD persoonlijk mensen vragen om mee te doen.

De theologische ondersteuner maakt zelf onderdeel uit van de groep en kan daarin dan de rol van begeleider vervullen. Binnen het proces heeft hij geen regisserende rol, de groep komt in z'n totaal met een voorstel dat voorgelegd wordt aan de MAG. Deze voert de regie over de vieringen.

PG Dronten

Participatie wordt vanuit de kerkenraad als belangrijk ervaren. Nu de participatie bij de Impulsdiensten over het hoogtepunt heen is, blijkt dat er geen uitgewerkte visie en beleid op participatie is. Dit wordt als een gemis ervaren. "Participatie is nodig, het kan niet anders en zeker in de toekomst niet"⁵². De kerkgangers zijn op een andere manier bij de dienst betrokken en "dus geeft participatie de mogelijkheid om dingen te zaaien"⁵³. Participatie tijdens de vieringen biedt "een mogelijkheid om de pluriformiteit te bedienen en de mogelijkheid om naar de wereld te kijken. Dat vraagt dus om een open kerk"⁵⁴. Omdat de Impulsdiensten in eerdere jaren ontstaan zijn vanuit de basis (= gemeente), en nu niet meer voldoende blijkt te werken, wordt er getwijfeld aan het nut om oude concepten nieuw leven in te blazen. Aan de andere kant wordt gedacht participatie tijdens de diensten en vieringen meer planmatig op te pakken door vanuit de kerkenraad een participatiecommissie in te stellen met een concrete projectopdracht. Op strategisch niveau wordt wel nagedacht over het waarom van participatie, dit gebeurt meer individueel dan collectief binnen de kerkenraad.

Op organisatorisch niveau is de 'oude' structuur van de opzet van Impulsdiensten losgelaten. Omdat de Impulsdiensten goed bezochte vieringen zijn, wil de PG Dronten wel aan het concept vasthouden, maar met een andere aanpak en structuur. Of deze gaat werken zal moeten blijken.

Op het niveau van voorbereiden en deelnemen aan diensten en vieringen lijkt het kanaliseren van energie erg belangrijk te zijn. Groepen waar veel ruimte en vrijheid wordt ervaren, zoals Taizé en DKDD, genereren veel energie en daarmee ook veel creativiteit. Dat hebben de Impulsdiensten in het verleden ook bewezen. De initiatieven vanuit de gemeente worden wel gesteund door de kerkenraad, maar continuïteit van het proces is niet geborgd. "DKDD staat of valt toch met de redactieraad, en als die weg zou gaan, dan moet ik nog zien hoe lang DKDD er is, daar zit ook het gevaar van kwetsbaarheid"⁵⁵. Een vaste structuur in de samenwerking, een verdeling van autonomie tussen de groep en de predikant, lijkt ook participatie te bevorderen. Een voorbeeld is de lofprijdsdiensten. "Bij de lofprijdsdiensten werken we met een vast groepje. Die werkt vrij autonoom als het over het thema gaat. De predikanten zorgen inhoudelijk dat het ergens over gaat en de groep zorgt voor het proces"⁵⁶. Participatie in voorbereiding en in de diensten vraagt organisatie en past moeilijk in vaste bestaande structuren. Bij de opzet en uitvoering van Taizévieringen en DKDD is in principe geen predikant betrokken. Bij de voorbereiding van een Impulsdienst heeft de predikant de leiding en het initiatief.

Rolopvatting

De geïnterviewde predikant heeft de opvatting dat tijdens de eredienst, de kerkdienst, het 'tegenover' aanwezig hoort te zijn. Bij een kerkdienst hoort de lezing en de uitleg centraal te staan. Tijdens het hoogtepunt van de Impulsdiensten vervulden de predikanten de rol van begeleider, gedurende de voorbereiding werd vier avonden met de groep opgetrokken en werd een groot deel van de organisatie door de groepsleden gedaan. Daarin werd de rol van regisseur opgenomen. Bij Taizévieringen en DKDD-vieringen zijn de predikanten op afstand (of vrijwel niet) betrokken.

Oecumenische Vieringen Groningen (OVG)

Het vieringenoverleg bewaakt zowel de koers als het organiseren van participatie. Weliswaar is de OVG als een stichting in het leven geroepen, maar het bestuur van de stichting delegeert in grote

⁵² Citaat Interview

⁵³ Citaat Interview

⁵⁴ Citaat Interview

⁵⁵ Citaat Interview

⁵⁶ Citaat Interview

mate de verantwoordelijkheden op het gebied van vieringen en gemeenschapsvorming naar de desbetreffende organen en de daarbij behorende werkgroepen. Daardoor ligt het feitelijke leiderschap ten aanzien van participatie bij het vieringenoverleg. Het vieringenoverleg stelt het jaarrooster vast en houdt de voortgang van de vieringen in de gaten.

Op strategisch niveau wordt de koers van de OVG bewaakt door de afgelopen jaren te spreken over de uitgangspunten en hoe de continuïteit van de vieringen gewaarborgd kan blijven. Daarnaast zijn er bezoeken geweest aan verschillende andere kerkgemeenschappen om te kijken en de gemeenschap van de OVG te spiegelen aan andere kerken. De gesprekken en verkenningen worden evaluatief ingezet om het beleid opnieuw te formuleren.

Op organisatorisch niveau ligt er een structuur vanuit het vieringenoverleg hoe participatie wordt ingericht. Het vieringenoverleg stelt het jaarrooster samen uit de thema's die vanuit de gemeenschap (door vrijwilligers) worden aangedragen. Bij de thema's worden trekkers gevraagd en gezocht om de vieringen voor te bereiden.

Op operationeel niveau richt het leiderschap zich op veel vrijheid, ruimte en ondersteuning geven. De voorbereidingsgroepen hebben veel ruimte en vrijheid om het thema uit te werken en te verdiepen. Daarbij kunnen ze een beroep doen op ondersteuning van de theologisch medewerker en de musici. Het handboek Vieringen is leidend bij de invulling van de orde van dienst, maar binnen die orde is nog veel ruimte om een eigen invulling te geven. De voorbereidingsgroepen worden geleid door een trekker.

Rolopvatting

Indien nodig kan de theologisch begeleider op verzoek bij de voorbereiding aanwezig zijn voor verdieping of uitleg. De OVG heeft door de keuze voor een 'lekenkerk' een duidelijk andere rol voor de theoloog. Deze heeft niet de leiding van het proces, maar zit in een faciliterende rol. Binnen de OVG wordt daarom ook bewust gekozen voor de 'titel' theologisch begeleider. Dit houdt in dat ze zowel gevraagd als ongevraagd op het theologisch proces mag en kan interveniëren. Het vieringenoverleg bemoeit zich inhoudelijk niet met de voorbereidingsgroepen en de viering. Wel wordt gekeken naar degene die de groep trekt en of er voldoende bemensing is van de voorbereidingsgroepen. Achteraf (per dienst of thema) vindt er een evaluatie plaats. De groep heeft daarmee een grote mate van zelfredzaamheid en kan terugvallen op begeleiding. De regie over de viering krijgt vorm tijdens de laatste voorbereidingsavond waarbij naast de trekker en spreker ook de dirigent aanwezig is. Daar wordt de definitieve orde van dienst besproken en vastgesteld.

7.6 Welke visies zijn er binnen de te onderzoeken gemeenten op participatie?

PG Zeewolde

Door in het document Visie 2012-2016 te beschrijven waar de PGZ nu staat en hoe het daar gekomen is, wordt ook meer duidelijk over wat voor gemeente de PGZ is, wat ze belangrijk vindt, hoe ze is opgebouwd, wat haar onderscheidt en wat de gemeente bindt. Omdat de PGZ het lastig vindt om een goed antwoord te vinden op maatschappelijke ontwikkelingen, is er mede daardoor bewust gekozen om ruimte te geven aan diversiteit. Deze diversiteit om bezig te zijn met geloof, wordt gezien als één van de sterke punten die de komende jaren moet worden vastgehouden en uitgebouwd. Op dit moment zijn er veel plekken waar de gemeente kan samenkomen om iets met geloof te doen. In die zin wordt ook op veelkleurige wijze de geloofsbeleving georganiseerd. Die 'kerkplekken' zijn in essentie het antwoord op de vraag naar pluriformiteit. Gezien de leeftijdsopbouw van de gemeente, is het ook logisch om extra aandacht aan jongeren te besteden. Met de communicatie wordt vrijmoedig naar buiten getreden. De plaatselijke media worden benut om aandacht te vragen voor de diverse activiteiten. Relevantie is belangrijker dan lidmaatschap. Deze visie past bij het karakter, de PGZ is een inclusieve gemeente (iedereen is welkom) en heeft een expliciete boodschap (Gods onvoorwaardelijke liefde sluit niemand uit).

Analyse van het beleidsplan

De kerkenraad wil de komende jaren nadrukkelijk aandacht besteden aan missionair gemeente zijn. Er zijn twee missionaire modellen⁵⁷ gekozen die de komende jaren verder worden uitgewerkt, nl. 'de gemeente die veelkleurig viert' en 'de gemeente met hart voor jongeren'. De keuze van deze twee modellen ondersteunt de doelstelling om zoveel mogelijk mensen kennis te laten maken met geloof en daarin te groeien, en ook omdat de PG Zeewolde in de toekomst ook nog wil bestaan als kerk. Het karakter van de regenboogdiensten wordt vastgehouden, wel is er de behoefte aan het af en toe benadrukken van een kleur. Dat kan verschillend zijn, bijvoorbeeld een andere vorm van liturgie, grotere

⁵⁷ <http://www.pkn.nl/missionair/mm30/over-de-modellen/Paginas/Default.aspx>

inbreng van gemeenteleden en kinderen, combodiensten, vrijzinnige of orthodoxe diensten. Ook dient de accentkleur 'jongeren' herkenbaar te zijn binnen het geheel.

In het document 'Visie 2012-2016' is participatie van gemeenteleden niet expliciet opgenomen als beleidsdoel. Wel wordt geprobeerd de betrokkenheid van gemeenteleden te vergroten door een bijzondere dienst in het jaarrooster uit te laten werken door een voorbereidingsgroep. Binnen die groepen kan dan gemeenschapsvorming en wisselwerking plaatsvinden. Door elkaar te verdiepen, te ontmoedigen en te inspireren draagt dit bij aan de uitwerking van het thema en de invulling van de liturgie. Aan mensen wordt op die manier de ruimte geboden om bij te dragen aan dat wat hen aanspreekt. Jongeren hebben hun eigen vieringen, maar daarnaast wordt er ook in de zondagochtendvieringen ruimte gemaakt door te zorgen voor beleving en wordt er ingespeeld op hun behoefte, vragen en leefwijze. Er is dus niet exact beschreven of de PGZ participatie wil, wat het betekent en hoe men dat wil invullen.

Keizersgrachtkerk

In 1973 heeft de KGK de keuze gemaakt om op een andere manier kerk te zijn. Ingegeven door zowel maatschappelijke als kerkelijke ontwikkelingen is er gekozen voor een ander model van gemeente-zijn. De visie op kerk- en gemeente-zijn veranderde van een dominee gecentreerde gemeente naar een participerende gemeente met een zogenaamd werkgroepenmodel, waarvan het voorbereiden van zondagochtendvieringen door gemeenteleden een belangrijk onderdeel was. Deze visie is door de jaren onveranderd gebleven, wel is de toepassing ervan door de jaren heen aangepast aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Zo zijn er naast de langdurige voorbereidingsgroepen ook voorbereidingsgroepen die voor een kortere periode bij elkaar komen. Een geïnterviewde van jongere leeftijd geeft ook aan dat het criterium van een kortere voorbereidingstijd voor haar wel belangrijk is. Op die wijze worden het geen langdurige verplichtingen.

Bij participatie binnen de KGK gaat het om de boodschap, mensen aan het woord te laten komen en dicht bij God te brengen. Gemeente-zijn is in aanraking komen met het Woord, met de Opgestane, want in Hem is de wereld verzoend met God. Op die manier ontstaat volgens een geïnterviewde een participerende, interactieve en dynamische viering, waardoor er minder hiërarchische vieringen zijn ontstaan, waarbij gemeenteleden allemaal deelgenoot zijn. De gemeente is in de afgelopen decennia gegroeid naar een gemeente waarbij de veelheid van gaven belangrijk is, dat mensen ook een eigen ding hebben in te brengen en dat te faciliteren.

Analyse van het beleidsplan

De KGK is een profielgemeente, die zich op een eigen wijze aansloot bij de oecumene, door de wekelijkse viering van Brood en Beker en een herziening van de ambten. Vanuit de kern van het 'open vieren' wordt de inspiratie gezocht in de Bijbelse verhalen, in en door het verhaal van Jezus zelf. Iedereen kan en mag aan het Woord komen, waarbij een ieder z'n relatie tot Bijbel en traditie kan onderzoeken. Iedereen kan liturg in de dienst zijn. Participatie van gemeenteleden is opgenomen in de visie van de gemeente. De vieringen krijgen vorm binnen voorbereidingsgroepen en de muziek wordt sterk benadrukt door de aanwezigheid van een zanggroep. De voorbereidingsgroepen fungeren als minileerhuizen, waarvan de expressie als één van de hoofdelementen tijdens de viering terugkomt. Participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering is daarmee als beleidsdoel opgenomen in het beleidsplan. De voorbereidingsgroepen zijn verantwoordelijk voor de wekelijkse vieringen. Het pastoraat ontwikkelt zich ook via de voorbereidingsgroepen binnen het grote verband tot 'onderling pastoraat', waarbij zelf gevraagd moet worden om pastorale aandacht. De 'nieuwe generatie' wordt op een eigentijdse manier betrokken bij het voorbereiden van de vieringen. Evaluatie vindt plaats binnen de werkgroepen WMD en MAG.

PG Dronten

De geïnterviewden karakteriseren de PG Dronten als een pluriforme gemeente. Participatie van gemeenteleden in de voorbereiding en tijdens de viering wordt gezien als een mogelijkheid om die pluriformiteit te bedienen. Er is behoefte aan vernieuwing. Dat uit zich onder meer in het 'Wenkend perspectief', een groep gemeenteleden die nadenkt over de toekomst van de kerk in Dronten en hierover de kerkenraad informeert en adviseert. De PG Dronten zit wat betreft de participatie tijdens vieringen in een experimentele fase, "het komt zoals het komt, laat participatie zich maar ontwikkelen. Het hoeft niet van leiderschap af te hangen"⁵⁸. Participatie maakt volgens de geïnterviewden de diensten en vieringen laagdrempeliger en kan daardoor ook een missionair karakter krijgen. DKDD is ook opgezet

⁵⁸ Citaat Interview

met een missionaire werking en werkt ook als zodanig. Er komen mensen bij DKDD die de ochtend-diensten niet bezoeken⁵⁹.

Er lijkt een spanningsveld te zijn tussen traditie en verandering en tussen professionals en experimenterders. Aan de ene kant is men blij dat "het zoveel mogelijk in één grijze pot mengen"⁶⁰ is doorbroken met experimenten. Vervolgens blijkt dat de experimenten niet altijd serieus worden genomen omdat er 'oude herkenbare' structuren ontbreken, zoals bij DKDD. Er moet, volgens een geïnterviewde, ruimte en vertrouwen komen om het oude in stand te laten en daarnaast nieuwe dingen te ontwikkelen, ook al botst dat met elkaar.

Analyse van het beleidsplan

De PG Dronten heeft het beleidsplan 2008-2011 nog niet geactualiseerd. De belangrijkste aandachtspunten uit het plan, die een raakvlak hebben met participatie van gemeenteleden, worden hier benoemd. De gemeente staat voor de uitdaging raakvlakken te zoeken met de mens van vandaag en de cultuur van vandaag zowel binnen als buiten de gemeente. Verscheidenheid kan leiden tot onbegrip, vervreemding en verwijdering. Het biedt echter ook grote kansen. Er wordt een werkgroep ingesteld, die zich bezig houdt met de identiteit van de kerk in een steeds veranderende samenleving. De mees- te erediensten moeten naast een deel verdieping ook een woord voor de dagelijkse praktijk omvatten. Het gaat dan om een actuele en eigentijdse vertolking van het evangelie. De diensten blijven voorbereid worden met groepen gemeenteleden. Deze opbouw van onder af wordt gezien als een grote meerwaarde. Hiermee is participatie opgenomen in de visie van de PG Dronten.

Theologische verdieping met een 'vertolking naar alledag' moet blijvend gestimuleerd worden, net als participatie van gemeenteleden. Er gaat geëxperimenteerd worden met avonddiensten in kleinere ruimten en met alternatieve vormen van samenkomen. Ook zal er meer gebruik worden gemaakt van individuele gaven en talenten van alle gemeenteleden. Het blijvend stimuleren van participatie van gemeenteleden is als een te abstract beleidsdoel opgenomen in het beleidsplan. Er is niet beschreven hoe de PG Dronten participatie wil bereiken. Ook vindt er geen evaluatie plaats.

Oecumenische Vieringen Groningen

De Peper is ruim 20 jaar geleden begonnen als een werkplaats voor liturgische vernieuwing met daarbij muziek als een uitingsvorm voor religieus gevoel. In de beginjaren heeft men er bewust voor gekozen om geen aansluiting te zoeken met één van de bestaande kerken in Groningen. De OVG ging op die manier noodgedwongen door als een zogenaamde lekenkerk, waarbij de gemeenschapsleden zelf de viering verzorgen en de overweging doen⁶¹. De geloofsgemeenschap de Peper is daardoor gevormd rondom de viering op zondag. Door de jaren heen lijkt het een kerk te zijn geworden, een gemeente met pastorale vragen en het aanstellen van presbyters. Het model van toen lijkt niet meer te passen bij de realiteit van vandaag. Zo doen zich vraagstukken voor met betrekking tot de doop, het pastoraat en begrafenissen. Ook wordt het lastiger om participanten voor voorbereidingsgroepen te vinden, waarbij vaak een beroep moet worden gedaan op sprekers van buiten de gemeenschap. De gemeenschap komt samen in de dienst en de viering van brood en wijn. De dienst wordt als aantrekkelijk ervaren door de muziek, waarvan "de kwaliteit erg belangrijk is. Door de aanwezigheid van een cantor, koor en dirigent wordt het niveau van zingen duidelijk omhoog getild. Dat is voor veel mensen binnen de Peper heel belangrijk"⁶². Gemeenschapszin komt ook tot stand via de verschillende groepen, zoals het koor, de kindervieringen, de kinderoppas, de jongeren, de werkgroep 'Einden der Aarde', de collectegroep, een gespreksgroep voor jonge ouders, de pastoraatsgroep en het gemeenschapsoverleg. Participatie levert een bijdrage aan de veelkleurigheid en pluriformiteit van de gemeenschap. Op deze manier wordt invulling gegeven aan een werkplaats voor liturgische vernieuwing.

Analyse van het beleidsplan

In het document 'Meerjaren-activiteitenplan OVG 2012-2013-2014' wordt de visie op de ontwikkeling van de OVG in de (nabije) toekomst vastgelegd. Voor het thema participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering betekent dat het volgende: Participatie van gemeenteleden is opgenomen in de visie van de gemeenschap. Het betreft namelijk de kern van het gemeenschap-zijn. De gemeenschap komt samen rondom de viering van brood en wijn. In het meerjaren-activiteitenplan komt de zondagse viering expliciet aan de orde als beleidsdoel. Als activiteit is opgenomen dat er in 2013 een visienota komt, waarin wordt beschreven hoe de vieringen en de voorbereidingen van OVG zich zouden moe-

⁵⁹ Zie observatieverslag in bijlage 12, 23 december 2012

⁶⁰ Citaat Interview

⁶¹ http://www.ovg-web.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=116

⁶² Citaat Interview

ten ontwikkelen. Daarnaast krijgen de vieringen meer aandacht vanuit het bestuur en Vieringenoverleg wat betreft de liturgische en theologische onderwerpen.

Om dit doel te bereiken zijn in het meerjaren-activiteitenplan activiteiten opgenomen om de OVG te waarborgen. Zo zijn er activiteiten opgenomen om verbindingen tussen individuen en groepen tot stand te brengen om 'lekgemeenschap' te zijn en te blijven.

Er vinden regelmatig evaluaties plaats. Van elke serie diensten die onder een thema vallen wordt een evaluatie gemaakt. De evaluatie kan een bijdrage leveren aan de kwaliteit van de vieringen. Er is een evaluatieformulier beschikbaar als hulpmiddel bij het evaluatiegesprek. De evaluatie wordt besproken in het Vieringen Overleg.

Ook zijn er de afgelopen jaren meerdere bijeenkomsten geweest. Het resultaat en de conclusie van deze bijeenkomsten zijn, dat de OVG in beweging wil blijven door haar uitgangspunten te herijken en hoe de continuïteit van de vieringen kan worden gewaarborgd. Daarom zijn er andere kerkgemeenschappen bezocht en zijn er gespreksavonden geweest over de identiteit van de OVG en over de vraag 'Wat beweegt ons (iedere) zondag naar de Peper te gaan?' De uitkomsten geven aan dat de sterke kant van de OVG de muziek en de participatie bij de (voorbereiding van) de vieringen zijn.

7.7 Hoe wordt participatie rondom de dienst vormgegeven in beleid en uitvoering?

PG Zeewolde

Door de grote verscheidenheid aan diensten is er ook een groot verschil in participatie aan en in de diensten. Zo kent de traditionele ochtendviering (vrijwel) geen bijdragen van gemeenteleden. Daartegenover worden de Taizévieringen volledig door gemeenteleden voorbereid en uitgevoerd. De Taizévieringen volgen het schema en de structuur van de vieringen in Taizé. De gemeenteleden hebben veel vrijheid van organiseren, maar blijven binnen de kaders van Taizé zelf.

Binnen de PG Zeewolde worden diensten van allerlei smaken georganiseerd. Het 'veelkleurig vieren' is er om de pluriformiteit van de gemeente te bedienen en participatie is dan een middel dat wordt ingezet om die veelkleurigheid vorm en 'kleur' te geven. Er is dus geen vaste structuur of aanpak om actief te participeren tijdens de dienst of viering. Het initiatief en keuze ligt bij de predikant. Deze bepaalt dan ook de mate van participatie in de voorbereiding en de uitvoering. Daarnaast is er de commissie erediensten, waar verzoeken voor vieringen ingediend kunnen worden. Deze vieringen kunnen dan door de indieners van het verzoek georganiseerd en voorbereid worden. Tijdens de voorbereiding met de predikant wordt dan de mate van participatie tijdens de dienst vastgesteld.

De participatie hoeft zich niet te beperken tot degenen die bij de voorbereiding waren betrokken, alle aanwezigen in de kerkzaal kunnen dan uitgenodigd worden om actief mee te doen tijdens de viering. "Participatie is meedoen in kerkdienst, zodat de inbreng bepalend gaat worden voor het verloop van de viering"⁶³. Dat is ook de reden dat de predikant de inbreng van de participanten kanaliseert. Er wordt dus via een bepaalde weg een mogelijkheid van een handeling aangeboden. Dat kan zijn om een Bijbelgedeelte te lezen, de voorbeden uit te spreken, kaarsjes aansteken, sms'jes te sturen of bij het antwoorden op stellingen gekleurde kaartjes opsteken. De jeugddiensten worden volledig georganiseerd, voorbereid en uitgevoerd door de jeugd zelf.

Observaties van de diensten

Ik heb drie zondagochtendvieringen bezocht⁶⁴ waarbij sprake was van participatie van gemeenteleden. Tijdens de drie vieringen bleek duidelijk dat de diensten waren voorbereid door respectievelijk twee catechesegroepen en leden van de ZWO commissie.

De jongerendiensten waren door middel van participatie ook gericht op participatie van de aanwezige gemeenteleden. Dat uitte zich bij de ene viering in actief mening geven over actuele vragen door middel van een groen of rood kaartje op te steken en hierbij een toelichting te vragen. Zo konden de meningen alvast geïnventariseerd worden. Tijdens de voorbeden werd tijd ingeruimd om al lopend na te denken voor wie je een kaarsje aan wilde steken. De andere jongerendienst stond in het teken van het communiceren met sms-berichten. De actualiteit van het thema werd belicht door een dialoog tussen aanwezige gemeenteleden op te starten. Tijdens de dienst kon naar een speciaal 06-nummer sms'jes worden gestuurd. Deze werden door middel van een beamer geprojecteerd. De jongerendiensten krijgen hierdoor het karakter van een event, waarbij de mogelijkheid wordt geboden om met gebruik van meerdere zintuigen kerkgangers deel te laten nemen aan de liturgie⁶⁵. Doordat de andere zintuigen ook geprikkeld worden, is er een bepaalde alertheid bij de kerkgangers op te merken. Bij navraag bleek dat ook zo te zijn.

⁶³ Citaat Interview

⁶⁴ Zie de observatieverslagen in bijlage 10

⁶⁵ Zie de observatieverslagen in bijlage 10

De dienst die voorbereid was met en door leden van de ZWO-commissie kende een ingetogener karakter. De participatie betrof van de ZWO-leden de Bijbellezing en de voorbeden. Door de commissie was een projectleider uitgenodigd om verslag te doen wat er met de financiële bijdragen uit de gemeente was gebeurd.

Tijdens de viering, maar meer nadrukkelijk tijdens de preek, werd ingegaan op de vragen en opmerkingen die gemaakt waren tijdens de voorbereiding van de viering of voorbespreking van de preek. Op die manier werd aan de gemeente een terugkoppeling gegeven wat er leeft of leefde binnen de voorbereidingsgroepen.

Keizersgrachtkerk

Eenmaal per jaar wordt er een inventarisatie gemaakt van thema's, die aangedragen worden door gemeenteleden. De WMD selecteert en maakt een keuze die aan de gemeente wordt voorgelegd op een gemeenteavond. Het ideaalbeeld is dat de aandrager van het thema ook een eigen groep formeert. In de praktijk loopt dat anders. Inschrijving staat open voor iedereen en kan via intekenlijsten die vanaf de startzondag op de tafel achterin de kerk liggen. Een voorbereidingsgroep bestaat gemiddeld uit zes tot acht personen, maar er zijn ook kleinere en grotere groepen, afhankelijk van het thema. Elke groep heeft een eigen coördinator en contactpersoon en een theologisch begeleider. De voorbereidingsgroepen van de series van diensten rondom een thema komen ongeveer 13 keer, wettelijk, bij elkaar. Op die manier krijgt een voorbereidingsgroep het karakter van een gesprekskring, pastorale kring, vriendschapskring maar ook 'wrijfkring'. Binnen de kringen wordt heel veel gedeeld. Van de bijeenkomsten worden verslagen gemaakt. De coördinator is goed opgeleid om gesprekken te leiden. De laatste twee avonden is de predikant (uitlegger) aanwezig om de inhoud van de gesprekken te koppelen aan de uitleg. Dit kan de eigen predikant zijn of een uitlegger van buiten.

Het vorm en inhoud geven aan de viering maakt onderdeel uit van de voorbereiding. De groep maakt een orde van dienst en maakt een liederenkeuze. Het welkomstwoord, het beroep op God, de voorbeden en de korte overdenkingen worden bedacht en geschreven door de groepsleden zelf. Ook wordt soms het kinderverhaal zelf bedacht en geschreven.

De leden van de voorbereidingsgroep maken zelf uit wie op zal treden als liturg tijdens de dienst. Niets is verplicht, de participatie gebeurt op vrijwillige basis. De uitleg is voorbehouden aan de predikant, al de overige handelingen binnen de orde van dienst gebeuren door participanten. Het delen van brood en wijn gebeurt onder verantwoordelijkheid van de predikant. De kinderen van de basisschool worden actief betrokken bij het delen van brood en wijn.

Bij alle vier geïnterviewden wordt het model waarmee gewerkt wordt als goed werkbaar benoemd. Rondom dit model krijgt participatie structuur. Het model biedt de gemeenteleden de ruimte en de vrijheid om te participeren. Nagenoeg alle gemeenteleden hebben in één of meerdere voorbereidingsgroepen geparticipeerd. Een deel van de voorbereidingsgroepen meldt zichzelf aan om mee te doen. Zijn er te weinig leden dan wordt er op de zondagochtend tijdens de vieringen nog een keer een oproep gedaan. Zijn de groepen dan nog niet voldoende bezet, dan gaat de WMD persoonlijk mensen benaderen om mee te doen. Op deze manier worden ook nieuwe gemeenteleden gevraagd om mee te doen.

Doordat participatie een doel op zich zelf is wordt dit proces ook gestructureerd begeleid. Zo is er voor iedere voorbereidingsgroep een coördinator en theologisch begeleider. Op die manier is er theologische expertise beschikbaar in de groep en deze kan ook ingezet worden om door te vragen en te verdiepen. De verhalen van de coördinator en de begeleider lopen mee met die van de groep. De sfeer in de groepen wordt als ongedwongen, uitdagend en uitnodigend getypeerd.

Iedere maandagavond wordt de dienst en de orde van dienst voorbesproken met de MAG. Als eerste hoorders helpen de MAG-leden de dienst van de komende zondag nog eens kritisch tegen het licht te houden. De MAG let op of wat de voorbereidingsgroep wil met de dienst naar voren komt. Via deze kwaliteitsbewaking wil de MAG de voorbereidingsgroepen tot zijn recht laten komen. De MAG wordt door participanten als kritisch ervaren en de adviezen wijken soms sterk af van wat er in de voorbereiding naar voren is gekomen. Op die manier wordt er een spanningsveld ervaren tussen de vrijheid en ruimte van de groep en het alles op elkaar aan laten sluiten van de onderdelen van de dienst. Tijdens de bijeenkomst van de voorbereidingsgroep met de MAG wordt samen met uitlegger en dirigent de teksten, liederen en preekschets vastgesteld.

Observaties van de diensten

De vieringen kennen een vaste orde van dienst. De invulling en uitvoering zijn volledig in handen van leden van de voorbereidingsgroep en de uitlegger. Er is een vooraf bepaalde verdeling van taken tussen de participanten onderling en met de uitlegger en musici. Voorafgaand aan de dienst worden de 'moeilijkere' liederen samen met het koor geoefend. Het geheel maakt een zorgvuldige indruk. Opval-

lend is de aandacht voor de kinderen met een eigen verhaal en kinderlied. De participanten hebben het gesprokene zelf voorbereid en bedacht. De participanten komen betrokken en serieus over. De uitlegger preekt, doet de voorbeden en het tafelgebed. Na de dienst is er in de gemeenschapsruimte gelegenheid om na te praten en koffie en thee te drinken. Veel mensen maken hier gebruik van. Verslagen van beide bezochte vieringen zijn opgenomen als bijlage⁶⁶.

PG Dronten

Door de grote verscheidenheid aan diensten is er ook een groot verschil in participatie aan en in de diensten. Zo kent de traditionele ochtendviering (vrijwel) geen bijdragen van gemeenteleden. Daartegenover worden de Taizévieringen en De Kerk Draait Door (DKDD) volledig door gemeenteleden voorbereid en uitgevoerd. De Taizévieringen volgen het schema en de structuur van de vieringen in Taizé. De gemeenteleden hebben veel vrijheid van organiseren, maar blijven binnen de kaders van Taizé zelf. DKDD is een viering dat werkt op het concept van De Wereld Draait Door, een tv-programma van de VARA. Het is een viering waar actuele maatschappelijke thema's op een eerlijke en ludieke manier onder de aandacht worden gebracht. De presentator, het beamteam en de redactie bestaat geheel uit gemeenteleden. Voor de opzet van een viering en de voorbereiding is een vaste structuur en van de viering is een vast draaiboek.

Ongeveer 10 jaar geleden is op initiatief van gemeenteleden gestart met de zogenaamde Impulsdiensten. Er was een behoefte aan een andere manier van vieren. Er werden andere liederen gezongen, de beamer werd gebruikt en er was heel veel creativiteit om de Boodschap op een eigentijdse manier te brengen. In die tijd werd er ook gewerkt met een vast format. Zo werden thema's vastgesteld, werden er belangstellenden geregistreerd, groepen geformeerd en data vastgelegd. Iedere Impulsdienst werd voorbereid door een groep gemeenteleden in samenwerking met de predikant. De invulling van de dienst stond volledig vrij en kende in de uitvoering een hoge mate van participatie.

Nu is dat anders geworden en is er een andere manier van opzet. Kern van een impulsdienst blijft de medewerking door gemeenteleden. Het initiatief voor een impulskring wordt nu gestart door een predikant of pastoraal werker. Er wordt gedurende drie avonden gesproken over een bepaald thema of pastorale vraag, met als afronding een Impulsdienst. In de Impulsdienst participeren de gemeenteleden die ook lid zijn van de impulskring. Participatie "kost veel organisatorisch gedoe"⁶⁷ en niet iedereen kan op een bepaald niveau participeren tijdens de viering. Ook lopen de werkwijzen van professionals en vrijwilligers en participanten niet parallel.

Observaties van de diensten

De twee bezochte DKDD-vieringen kennen een hoge mate van expressie. Op deze manier worden bijna alle zintuigen die een mens bezit aangesproken. De vieringen kunnen aangemerkt worden als een event waarbij verschillende aspecten van een traditionele kerkdienst ingebracht worden. Op een ludieke, speelse en vrolijke manier worden maatschappelijke thema's voor het voetlicht gebracht. De gemeenteleden die dit organiseren en uitvoeren zijn allen heel enthousiast. De aanwezige kerkgangers leken geboeid door hetgeen werd aangeboden. Bij navraag bleek dit ook zo te zijn. Voor sommigen was dit zelfs een reden om (weer) naar de kerk te komen. De aangesproken aanwezigen waren/zijn erg enthousiast over (het concept van) de vieringen.

De bezochte Impulsdienst kende een veel ingetogener karakter, en werd geleid door een traditionele protestantse orde. In de viering werd door een lid van de gespreksgroep een terugkoppeling gegeven over de gesprekken die de voorbereidingsgroep heeft gehad naar aanleiding van gesprekken over schilderijen die een Bijbels thema verbeelden. Dit gebeurde op verschillende momenten, bij de inleiding op het thema en de introductie van de schilderijen. Ook de Bijbellesing, dankgebed en voorbeden werden door leden van de groep gedaan. Daarnaast was er nog dans en vioolspel. De variatie tijdens de viering wordt door de aangesproken gemeenteleden als prettig en afwisselend gevonden. Verslagen van de drie bezochte vieringen zijn opgenomen als bijlage⁶⁸.

Oecumenische Vieringen Groningen

De vieringen worden volledig door de participanten van de OVG-gemeenschap voorbereid en uitgevoerd. Binnen het jaarrooster is het kerkelijk jaar het vertrekpunt en wordt ingevuld met thema's die vanuit de gemeenschap worden aangedragen. Op basis van dit jaarrooster en de thematische series worden voorbereidingsgroepen gevormd. De trekker verzamelt een groep om zich heen of mensen kunnen zich inschrijven voor een voorbereiding van een thema. De meeste thema's omvatten series van twee of drie vieringen. Een voorbereidingstraject neemt dus zo'n vier tot zes bijeenkomsten in

⁶⁶ Zie bijlage 11

⁶⁷ Citaat Interview

⁶⁸ Zie bijlage 12

beslag. Daarin worden gesprekken over het thema gevoerd, lezingen uitgezocht, liederen gekozen en afspraken gemaakt wie wat doet in een viering. Bij het thema worden veelal Bijbelteksten en liederen gekozen. Hier wordt een lastig punt benoemd omdat de dirigent inspraak wil hebben in de keuze van de liederen. Dat hangt er ook van af welk koor er zingt. Het Peperkoor heeft een groter en moeilijker repertoire. Alle vier geïnterviewden geven aan dat 'de lat' binnen de Peper héél hoog ligt. Er moet een bepaald kwaliteitsniveau worden gehaald, wat jongere generaties afschrikt om mee te doen in voorbereidingsgroepen. "Er is een idee dat wij het allemaal wel weten hoe het moet en dat schijnt voor jongeren wel een drempel te zijn om mee te doen"⁶⁹. Er zijn veel mensen die meedoen, er is veel creativiteit en er mag heel veel. Wel moet er aandacht voor blijven "dat liturgen niet op gaan treden, geen performance geven. Het is geen theater"⁷⁰.

Het delen van brood en wijn gebeurt ook door leden van de voorbereidingsgroep. Indien nodig wordt er dan hulp gevraagd van gemeenteleden. De kinderen van de kindernevendienst worden hier actief bij betrokken. De voorbereidingsgroep kan terugvallen op de beroepskrachten voor ondersteuning op het gebied van theologie en muziek. Er is ook een Handboek Vieringen beschikbaar. In dit handboek staan de organisatorische en praktische zaken vermeld die een trekker gebruikt voor het verzorgen van vieringen. Het handboek wordt voortdurend geactualiseerd.

Alles wat met de vieringen te maken heeft wordt uiteindelijk besproken en op elkaar afgestemd in het zogenaamde vieringenoverleg. Daarin nemen naast de theologisch medewerker en musici ook de trekkers deel.

Observaties van de diensten

De vieringen kennen een vaste orde van dienst. De invulling en uitvoering zijn volledig in handen van leden van de voorbereidingsgroep. Er is een vooraf bepaalde verdeling van taken tussen de participanten onderling en met de musici. De orde van dienst helpt daarbij. Het geheel maakt een zorgvuldige indruk, waarbij bepaalde aspecten opvallen. Zo wordt de Paaskaars tijdens de viering aangestoken, er zijn momenten van meditatieve stilte en er is (iedere zondag) brood en wijn. Er is een koor dat de gemeente begeleidt in de zang, is er een cantor/dirigent en wordt er gebruik gemaakt van verschillende muziekinstrumenten. De participanten hebben het gesprokene zelf voorbereid en bedacht. De participanten komen betrokken en serieus over. Na de dienst is er in de gemeenschapsruimte gelegenheid om na te praten en koffie en thee te drinken. Veel mensen maken hier gebruik van. Verslagen van de bezochte vieringen zijn opgenomen als bijlage⁷¹.

⁶⁹ Citaat Interview

⁷⁰ Citaat Interview

⁷¹ Zie bijlage 13

8. Vergelijking tussen de gemeenten

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk maak ik een vergelijking tussen de gemeenten aan de hand van enkele deelvragen. Zoals al eerder geschreven⁷², is het niet de bedoeling om een gemeente als voorbeeld of als beste te beschrijven. Dat is niet aan de orde. Ook wil ik niet beschrijven hoe participatie kan of moet plaatsvinden en hoe leiderschap georganiseerd moet worden. Dat is afhankelijk van verschillende factoren in de context. Ik ga eerst in op de overeenkomsten tussen de gemeenten en daarna op de verschillen. Voor wat betreft de definitie van participatie, de betekenis die participatie kan hebben voor vieringen en gemeente en de argumenten van gemeenteleden om te participeren zijn er grote overeenkomsten en dus nagenoeg niet verschillend. Hier heb ik ook al uitvoerig over geschreven⁷³. Daarnaast laat ik in dit hoofdstuk ook het leiderschap op de drie niveaus achterwege. Deze zijn ook voldoende besproken⁷⁴. Daarom ga ik de overeenkomsten en verschillen benoemen op de andere deelvragen.

8.2 De overeenkomsten

De vier gemeenten zijn actief met participatie van gemeenteleden tijdens de zondagse viering. Daarmee houdt de vergelijking op overeenkomsten over de vier gemeenten ook bijna op. Bij de KGK en de OVG wordt al geruime tijd participatie toegepast tijdens de vieringen en de PGZ en PGD experimenteren volop. Daarom beschrijf ik nu de overeenkomsten tussen de twee categoriale gemeenten, de KGK en de OVG en de twee territoriale gemeenten, de PGZ en de PGD. Dan zijn er makkelijker vergelijkingen te maken.

In (nagenoeg) alle vieringen van de KGK en de OVG wordt door gemeenteleden actief geparticipeerd. Zowel de voorbereiding als de uitvoering wordt (mede) gedaan door gemeenteleden. De inbreng van de gemeenteleden is daarmee erg groot tijdens de viering. Beide gemeenten hebben een visie op participatie, die uitgewerkt wordt in beleidsdocumentatie, structuur en systemen. De visie op participatie borgt dat de vieringen vorm wordt gegeven door of met gemeenteleden. Belangrijk hierbij is dat onafhankelijk van predikant of kerkenraad, vieringen samen met gemeenteleden worden vorm gegeven en er participatie plaatsvindt. Beide gemeenten hebben een structuur die het mogelijk maakt dat participatie plaatsvindt. Deze structuur kent een jaarlijks karakter van inventarisatie van thema's, organiseren van voorbereidingsgroepen en toewijzen van trekkers of coördinatoren. Er zijn organen binnen de kerkgemeenschappen die leiding geven en toezicht houden aan participatie. Beide gemeenten werken met draaiboeken om tot de gewenste, verantwoorde en evenwichtige viering te komen. Er zijn aan beide gemeenten dirigenten en musici verbonden en ook is er iedere zondag een koor aanwezig om de gemeente te begeleiden in de samenzang.

Participatie in de gemeenten van Zeewolde en Dronten is (meer) experimenteel van karakter. In de zondagochtendvieringen, waar participatie van gemeenteleden plaatsvindt, ligt het initiatief veelal bij de predikant. De inbreng van gemeenteleden in de voorbereiding en tijdens de vieringen kan sterk verschillen qua inhoud en proces. Beide gemeenten hebben geen (vastgelegde) visie op participatie. Participatie is meer ad hoc van karakter. Een uitgewerkte visie is veelal aanleiding om ook een structuur en systeem vast te leggen; In deze beide gemeenten treffen we dit niet aan. Per viering is de structuur en het systeem anders. Zo kan een viering een lange maar ook korte voorbereidingstijd hebben, kan de inbreng per viering verschillen en kan soms ook de begeleiding verschillen. Binnen de beide gemeenten zijn geen expliciet toezichthoudende organen die het verloop van de voorbereiding en de uitvoering toetsen of bewaken. In beide gemeenten is de predikant in 'the lead'. Deze draagt de verantwoording voor een gewenste, evenwichtige en verantwoorde viering te komen. Voor de vieringen waarin participatie plaatsvindt worden allerlei 'moderne' middelen ingezet, zoals computers, beamers, schermen, films en projecties van foto's en liederen.

8.3 De verschillen

In deze paragraaf wil ik mij richten op verschillen op drie punten. In het bijzonder wil ik de verschillen benadrukken in de rolopvatting van de predikant, het doel waarmee participatie wordt ingezet tijdens de viering en hoe participatie wordt vormgegeven tijdens voorbereiding en uitvoering. Hierover is ook al geschreven bij de beantwoording van de deelvragen, maar ik wil er hier dieper op ingaan.

⁷² Zie Voorwoord

⁷³ Zie paragrafen 2.2 en 2.3 van dit verslag, blz 18 ev.

⁷⁴ Zie paragraaf 2.5 van dit verslag, blz 21 ev.

De rolopvatting van de predikant

Als ik de rolopvatting van de predikant van de PG Zeewolde vergelijk met de patronen die Jan Hendriks heeft onderkend, dan wordt de predikant, als er sprake is van participatie, geholpen door gemeenteleden bij de voorbereiding, wordt de viering samen voorbereid en zijn ook beiden actief bij de uitvoering, patronen 1 en 2. De predikant neemt veelal het initiatief voor participatie en zoekt naar creatieve mogelijkheden om dit in de viering naar voren te laten komen. De voorbereiding op de viering is dienstbaar aan de viering zelf, de participatie is daarmee ondersteunend aan de viering zelf. Tijdens de viering is de predikant 'keihard aan het managen'⁷⁵ om de inhoud van de viering te beheersen en te stroomlijnen.

De rolopvatting van de predikant van de Keizersgrachtkerk is om 'tussenganger' te zijn, het letterlijk bewegen tussen de gemeenteleden, Volgens de patronen van Jan Hendriks is de predikant een begeleider volgens patroon 3. De predikant en gemeenteleden bereiden samen de viering voor, geven de gemeenteleden de viering vorm en worden daarbij ondersteund door de predikant. Tijdens de voorbereiding is de rol van de predikant reflecterend, ondersteunend en bewakend. De predikant luistert naar wat er leeft onder de gemeenteleden, hij spiegelt dit aan de grote verhalen in de Bijbel en bewaakt waarom men als gemeente bij elkaar komt. Het geheel krijgt zijn weerslag tijdens de viering waarvoor de voorbereidingsgroep als collectief verantwoordelijk is. De rol van regisseur ligt bij de voorbereidingsgroep.

De rolopvatting van de predikant van de PG Dronten kent kenmerken van zowel patroon 1 als 2. De predikant wordt geholpen en er wordt samen een viering voorbereid. De predikant heeft een bepaalde werkstructuur, die hem zelf krachtig en effectief maakt. Daar wijkt hij liever niet vanaf. Participatieve vormen die daarbij aansluiten en een korte voorbereidingstijd kennen, krijgen alle ruimte.

De rolopvatting van de theologisch ondersteuner van de OVG zit opgesloten in het woord ondersteuner. De theologisch ondersteuner ondersteunt en coacht de voorbereidingsgroepen. De rol ligt dus meer op de achtergrond dan op de voorgrond. Het initiatief voor ondersteuning en coaching komt uit de voorbereidingsgroepen zelf. Volgens de patronen van Jan Hendriks is de theologisch ondersteuner een begeleider volgens patroon 3.

Het doel van participatie

"Voor dominees is het een uitdaging om mensen tijdens de eredienst op het puntje van de stoel te laten zitten. Dat kan door een gemeentelid naar voren te roepen en een geloofsverhaal laten vertellen", vertelt een predikant van de Protestantse Gemeente uit Zeewolde in CIP.nl⁷⁶. Het aanbieden van kanalen voor de ontmoeting met God is voor deze predikant het doel van participatie. Door meerdere zintuigen aan te spreken probeert de predikant de beleving te beïnvloeden. Participatie tijdens een viering past daarmee binnen de visie en concept van 'Veelkleurig vieren en hart voor jongeren' en is daarmee één van de middelen om aan te sluiten bij de belevingscultuur in de gemeente.

Participatie van gemeenteleden tijdens de vieringen in de Keizersgrachtkerk is het doel en 'wezen' van kerk- en gemeentezijn. In de huidige vorm vertonen de voorbereidingsgroepen veel overeenkomsten met de kleine huisgemeenten. Daarmee heeft de voorbereidingsgroep een grotere betekenis dan alleen een viering voorbereiden en uit te voeren. Het heeft ook de functie van gesprekskring, pastorale kring en vriendschapskring. Nieuwe leden van de KGK kunnen via deze kringen kennis maken met de KGK.

Participatie van gemeenteleden binnen de PG Dronten is ontstaan vanuit de behoefte aan andersoortige diensten en vieringen. Ook nu nog wordt participatie gezien als middel om de pluriformiteit binnen de gemeente 'te bedienen' en om de pluriformiteit tot expressie te laten komen. Daar biedt de kerkenraad van de gemeente alle ruimte voor. "Binnen deze gemeente is heel veel mogelijk"⁷⁷.

Binnen de OVG is participatie 'het wezen' van de kerkgemeenschap, als lekenkerk is het georganiseerd rondom participatie. Van oorsprong is de gemeenschap als zodanig noodgedwongen begonnen en wordt dit principe nu bewust vastgehouden. Als er voor een bepaald thema of onderwerp geen gemeentelid is die kan of wil spreken, dan wordt een beroep gedaan op de theologisch ondersteuner of een gastspreker van buiten de gemeenschap.

Het vormgeven

Het vormgeven van participatie tijdens de vieringen is afhankelijk van verschillende factoren. Dit is in eerste instantie afhankelijk van de gemeente(leden) zelf, wil iemand participant zijn? Dat het tot expressie komt is afhankelijk van de visie van de gemeente op participatie. Wordt dit expliciet opgenomen in de visie, dan krijgt binnen die gemeente participatie een structureel karakter en wordt het inge-

⁷⁵ Citaat Interview

⁷⁶ CIP.nl is de dagelijkse nieuwsbrief van het Christelijk Informatie Platform, <http://www.cip.nl/artikel/34706/Betrek-gemeenteleden-meer-bij-de-kerkdienst>

⁷⁷ Citaat Interview

bed in het systeem en de structuur van kerk- en gemeentezijn. Vervolgens is de rol opvatting van de predikant van invloed ten aanzien van participatie welke rol het gemeentelid krijgt in het proces. De rol van de predikant en de rol van het gemeentelid worden gekoppeld aan de inhoud, de inbreng in de voorbereiding en de uitvoering tijdens de viering.

Met deze redenering onderken ik bij de onderzochte gemeenten twee verschillende manieren van vormgeven:

1. Er is een duidelijke visie op participatie, participatie is daarmee een doel op zich. Binnen deze visie is er een duidelijke structuur ontwikkeld hoe participatie 'handen en voeten' krijgt. Om van 'niets tot iets' te komen is er een duidelijk systeem aanwezig om tot een viering te komen waarin participatie zichtbaar is. De vieringen verschillen onderling niet veel van elkaar. De Keizersgracht-kerk en de Pepergasthuism Gemeenschap voldoen aan deze manier;
2. Er is geen duidelijke visie op participatie en participatie wordt als middel ingezet om een ander doel te bereiken. Er is geen duidelijke structuur en participatie vindt op ad hoc basis plaats. Er is geen vast systeem om van 'niets tot iets' te komen. Vieringen waarin geparticipeerd wordt kennen een andere opzet, aanpak en uitkomst. De vieringen kunnen onderling veel van elkaar verschillen. De PG Dronten en Zeewolde voldoen aan deze manier.

Het proces van hoe participatie vorm krijgt bij de vier onderzochte gemeenten heb ik uitvoerig beschreven in de vorige twee hoofdstukken⁷⁸. Daarom kom ik daarop hier niet terug.

8.4 Een nabeschuiving

Zoals ik in de inleiding heb geschreven is het niet de bedoeling om bij een beschrijving van de situatie een beste manier van organiseren aan te geven, die is er gewoonweg niet⁷⁹. De beschrijving van de vier gemeenten geeft aan dat er verschillende manieren zijn om participatie van gemeenteleden tot expressie te laten komen tijdens vieringen. Maar hiermee loop ik eigenlijk al vooruit op het volgende hoofdstuk waarin ik, weliswaar voorzichtige, conclusies ga trekken en mijn 'overall' beeld ga weergeven.

⁷⁸ Zie paragraaf 6.2, blz 15 ev en paragraaf 7.7 blz 27 ev van dit verslag.

⁷⁹ "There can be no one best way of organizing a business", is een quote van Joanne Woodward, een Amerikaans actrice, televisie- en theaterproducent.

Deel III: Afronding

9. Het systeem

9.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken heb ik met behulp van deelvragen deelantwoorden gegeven om uiteindelijk de centrale vraag van het onderzoek te kunnen beantwoorden, nl. welke factoren van invloed zijn op participatie van gemeenteleden (en gasten) rondom de zondagse vieringen in vier gemeenten en wat de specifieke rol van leiderschap is in dit verband. In paragraaf 9.2 vat ik in het kort samen wat de belangrijkste factoren zijn om participatie mogelijk te maken tijdens de zondagse viering. In paragraaf 9.3 wil ik die factoren bijeenbrengen in wat in de organisatiekunde als 'organisaties als systemen' wordt genoemd. Hiermee wil ik geen nieuwe theorie voor dit onderzoek introduceren, maar een context weergeven waarin participatie zelf één van de kenmerken is binnen het systeem, het systeem kerk of gemeente. Omdat een systeem heel complex is om te beschrijven, ga ik, binnen de kaders van dit onderzoek, kenmerken of factoren benoemen die invloed hebben of kunnen hebben op participatie. Vervolgens ga ik in paragraaf 9.4 nog enkele aanbevelingen doen en rond ik dit hoofdstuk (en verslag) af met een uitleiding.

9.2 Beïnvloedende factoren voor participatie

De belangrijkste factor die participatie beïnvloed is de identiteit van de gemeente. De vraag wat voor gemeente men wil zijn en waarom men dan participatie wil geeft in belangrijke mate het doel en de richting van de gemeente aan. Als de identiteit van een gemeente is om met participanten te werken tijdens de voorbereiding op en tijdens de viering, dan heeft dat consequenties voor de gemeente in zijn geheel. In ieder geval heeft dat gevolgen voor de leidinggevenden van de gemeente en de stijl van leidinggeven. Die stijl van leidinggeven en de rolopvatting van de predikant is medebepalend voor de omgang met gemeenteleden. Er dient een klimaat geschapen te worden die participatie mogelijk maakt met structuren en systemen die opbouwend voor participatie zijn en niet belemmerend werken. Binnen het klimaat van de gemeente komen de motivatoren waarom gemeenteleden participeren tijdens de voorbereiding en viering tot uiting. Wordt één van de factoren beïnvloed, dan heeft dat onmiddellijk gevolgen voor een andere factor. Deze opmerking is de opmaat voor de introductie van de gemeente als een systeem.

9.3 De gemeente als een systeem

De systeemtheorie, ook wel systeembenadering genoemd, is een managementperspectief dat halverwege de 20^e eeuw is ontstaan⁸⁰. Het is een manier om naar organisaties te kijken met als kenmerk het erkennen van de complexiteit en de invloed van mensen binnen dit systeem.

De systeemtheorie beschouwt een organisatie als een systeem dat bestaat uit verschillende wederkerig met elkaar samenhangende subsystemen (onderdelen). Een organisatie wordt daarmee gezien als een verzameling van onderling verbonden en van elkaar afhankelijke subsystemen die samen één geheel vormen. Een subsysteem bestaat zelf ook weer uit onderdelen die naast dat ze elkaar beïnvloeden, ook beïnvloed worden door de grotere onderdelen van het systeem. Een systeem is of kan zeer complex zijn. Een belangrijk kenmerk van een systeem is dat het voortdurend streeft naar een bepaalde balans, ook om zichzelf in stand te houden.

Systemen en onderdelen van dat systeem opereren niet in het luchtledige maar in een bepaalde omgeving. Dit in acht genomen kan men twee systemen van elkaar onderscheiden: een gesloten en een open systeem. Een gesloten systeem vertoont geen wisselwerking met de omgeving. Ze oefent er geen invloed op uit en ze wordt er ook niet door beïnvloed. Een open systeem kent een dynamische, intense wisselwerking met de omgeving. De kerk is zo'n open systeem en heeft een sterke relatie met z'n omgeving. De kerk kan invloed uitoefenen op de omgeving en ze kan er ook door beïnvloed worden. Het onderscheid tussen een open en gesloten systeem laat ik verder buiten beschouwing.

Tot zover de theorie. Deze vertaal ik nu naar het begrip (kerkelijke) gemeente. Een gemeente is een systeem, dat bestaat uit verschillende subsystemen, zoals identiteit, structuur, klimaat, leiding en thema's⁸¹. Deze subsystemen vormen een onderling samenhangend geheel. Eén subsysteem kan niet ontwikkeld of veranderd worden zonder ook aandacht te besteden aan de andere subsystemen. Al deze subsystemen hebben invloed op elkaar. Als de kerkenraad besluit tot het instellen van avond-

⁸⁰ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Systeemtheorie_\(management\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Systeemtheorie_(management))

⁸¹ Jan Hendriks in 'Verlangen en vertrouwen'

diensten dan heeft dat invloed op de kerkgang, gebouwen moeten open, er moet een koster en organist komen, de verwarming moet hoger en de kosten nemen toe. Als één van die onderdelen wordt beïnvloed, heeft dat een onmiddellijk gevolg voor de andere onderdelen. Even is er disbalans, maar als alles weer in het gareel is, dan ontstaat er een nieuwe balans.

Met andere woorden, als het onderdeel viering gaat veranderen, er vindt participatie plaats, dan heeft dat, systeemtheoretisch, heel veel invloed op de andere onderdelen van dat systeem. Als participatie plaats gaat vinden dan heeft dat vooral invloed op (zonder uitputtend te zijn): de voorbereiding, de uitvoering, de orde van dienst, de liederenkeuze, de roloppvatting van predikant, de verantwoordelijkheid van de betrokkenen, de verantwoordelijkheid van de kerkenraad, gemeenteleden, kerkgangers, de financiën, het leiderschap binnen de gemeente, etc. Om participatie te willen of toe te laten tijdens de viering betekent dat er iets moet of gaat veranderen bij de andere onderdelen.

Van de vier onderzochte gemeenten zijn de KGK en de OVG gemeenten die structureel bij iedere viering participatie van gemeenteleden bij de viering hebben, het vormt de identiteit van die twee gemeenten. Er is een balans gevonden tussen en met de factoren binnen het systeem die participatie mogelijk maakt en waardoor de gemeenten een herkenbare identiteit hebben. Zoals geschreven behoort participatie in deze twee gemeenten tot 'het wezen', de identiteit, van de kerk. Participatie bij de PGZ en PGD hebben een meer incidenteel en ad hoc karakter. Uit de interviews blijkt dat er binnen die gemeenten nog gezocht wordt naar een nieuwe balans. Dat is een lastig proces en lijkt een afhankelijk van gedrag en houding van mensen die voortvloeien uit overtuigingen die door de geschiedenis zijn bepaald. Uit de interviews blijkt dat gemeenteleden aan het woord willen komen, niet alleen om hun stem te laten horen, maar vooral om gehoord te worden en om hun verhalen de ruimte te geven. Dat heeft een enorme impact op het systeem.

9.4 Nog enkele opmerkingen

Ik haal het artikel van Jan Hendriks⁸² over de drie patronen nog één keer aan. De patronen worden volgens Hendriks bepaald door de roloppvatting van de predikant. Dat beaam ik. Maar de roloppvatting is niet iets van de predikant alleen, daar is ook een kerkenraad verantwoordelijk voor. Als orgaan is de kerkenraad uiteindelijk verantwoordelijk⁸³ voor de opbouw van de gemeente, waar de roloppvatting van de predikant een onderdeel van is. De complexiteit rondom de rol van predikant en gemeente is toegenomen en dat vraagt om een bezinning op het ambt en op de essenties van gemeente-zijn⁸⁴. Het ambt en gemeente-zijn zijn onderdelen van het systeem die om nieuwe inzichten vragen en waardoor er een nieuwe balans kan ontstaan. Om het met de woorden van Stephen Covey⁸⁵ te bekrachtigen: *"If you want to make minor, incremental changes and improvements, work on practices, behavior or attitude. But if you want to make significant, quantum improvement, work on paradigms"*. Het met elkaar bespreken van die paradigma's kan nieuwe inzichten opleveren over de roloppvatting en de essenties van gemeente-zijn.

Uit een interview bleek dat er behoefte is om het werken met participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering meer gestructureerd en planmatig aan te pakken. Dit sluit aan bij de gedachte van Jan Hendriks om systematisch te werken aan de opbouw van een gemeente. De Keizersgrachtkerk en de Pepergasthuiskerk werken op die manier. Hij bepleit⁸⁶ om realistische plannen te ontwikkelen, ze uit te voeren en te evalueren. Daarbij legt hij de nadruk op om goed naar de samenleving te kijken, de sterke en zwakke kanten van de gemeente in het oog te houden en een aanbod te maken op concrete behoeften en vragen die spelen. Op die manier kan goed ingespeeld worden op de behoeften naar participatie van gemeenteleden.

Participatie van gemeenteleden bij de zondagse viering past bij de ontwikkelingen om meer aan te sluiten bij de belevingswereld en de vragen van de hedendaagse mens. Door de jaren heen zien we verschillende experimenten die hierbij aansluiten. Deze experimenten bieden gemeenten en gemeenteleden de gelegenheid om op een concrete, aansprekende en moderne manier bezig te zijn met de missie van de kerk en te leren wat er in de samenleving speelt. Internationaal wordt de beweging voor een meer open kerk verwoord door Pete Ward, met zijn pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-

⁸² 'Samen de dienst uitmaken' in het Christelijk Weekblad van 6 mei 2011

⁸³ Ordinantie 4 1:7

⁸⁴ Een citaat van Hans Maat (Evangelisch Werkverband) in een nieuwsbrief van CIP.nl <http://www.cip.nl/artikel/26702/Predikant-in-vicieuze-cirkel-van-opgelegde-verwachtingen>

⁸⁵ Dr. Stephen R. Covey, uit *The 8th Habit: From Effectiveness to Greatness*

⁸⁶ Jan Hendriks, *Op weg naar de Herberg*

zijn⁸⁷. Ward vindt dat de kerk zich in moet stellen op de flexibiliteit en voortdurende verandering van de samenleving. Ward ziet een kerk voor zich waarin het informele contact met andere christenen het uitgangspunt is, die georganiseerd is rondom netwerken waarin kerk-zijn en kerk-doen samenvallen. Ds. Jan van der Wolf (PG Zeewolde) constateert in zijn studieverlofverslag⁸⁸ dat de liturgische vormgeving van de (huidige) protestantse kerkdiensten niet altijd aansluit bij de behoefte van gemeentelieden. In zijn verslag benadrukt de predikant het belang van ontmoeting met God in de eredienst. De focus dient volgens hem niet te liggen op het uitzoeken van het juiste Bijbelgedeelte en bijpassende liederen. Het moet daarin niet zover doorslaan dat de liturgie belangrijker wordt dan de ontmoeting met God. In die ontmoeting met God speelt participatie een belangrijke rol.

9.5 Uitleiding

Alleen onbelangrijke vragen hebben een duidelijk antwoord⁸⁹. Ik vind dit een mooie quote om mijn verslag mee te beëindigen. Er is geen eenduidig antwoord te geven hoe participatie van gemeentelieden tijdens de zondagse viering tot stand kan komen. Uit het onderzoek blijkt dat er verschillende manieren van participatie zijn, die effectief kunnen zijn. Eén en ander hangt er vanaf wat een gemeente zelf wil en wat goed is voor de gemeente. Daarnaast zijn er veel factoren die hun invloed hebben op participatie. Duidelijk is wel dat er behoefte bij mensen is om hun eigen levensverhalen te vertellen en te duiden. Ook is mij gebleken alle mensen die ik gesproken heb zeer betrokken zijn op participatie. Daarbij behoort het stellen van vragen die misschien onbeantwoord blijven maar toch getuigen van God en wat God in hun leven betekent. Daar is ruimte voor nodig!

⁸⁷ Pete Ward, *Kerk als water. Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk zijn*

⁸⁸ 'Van toeschouwer naar deelnemer' <http://www.pknzeewolde.nl/downloads/Van-toeschouwer-naar-deelnemer.pdf>

⁸⁹ Een quote die ik tegenkwam in een boek van Klaas Hendrikse en is van Éric-Emmanuel Schmitt, een Frans toneelschrijver. De zin komt uit *Oscar en Oma Rozerood*

Gebruikte literatuur

Boeken

- Ark, J. van & Roest, H. de (red.). (2004) *De weg van de groep. Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie*. Zoetermeer, uitgeverij Meinema
- Baarda, B., (2012) *Basisboek Interviewen*, 3e druk. Groningen, Noordhoff uitgevers bv
- Hendriks, J. (1995) *Terug naar de kern. Vernieuwing van de gemeente en de rol van de kerkenraad*. Kampen, uitgeverij Kok
- Hendriks, J. (2002) *Op weg naar de Herberg. Bouwen aan een open kerk*. Kampen, uitgeverij Kok
- Hendriks, J. (2008) *Verlangen en vertrouwen, het hart van gemeenteopbouw*. Kampen, uitgeverij Kok
- Reuver, R. de, (2012) *Anders verder, Missionair kerk-zijn in een dynamische omgeving*. Amsterdam, Ark Media
- Sinek, S, (2012) *Begin met het waarom, de gouden cirkel van ondernemen*. Amsterdam, uitgeverij Business Contact
- Stoker, J en Kolk, N. (2003) *Grip op leiderschap*. Deventer, uitgeverij Kluwer
- Ward, P., (2003) *Kerk als water. Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk zijn*, Kampen, uitgeverij Kok
- Winter, M. de (1995) *Kinderen als medeburgers. Kinder- en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief*. Utrecht, uitgeverij de Tijdsstroom.

Websites

- Protestantse Gemeente Zeewolde: <http://pknzeewolde.nl/>
- Keizersgracht(566)kerk: <http://www.keizersgrachtkerk.nl/>
- Protestantse Gemeente Dronten: <http://pgdronten.nl/>
- Oecumenische Vieringen Groningen: <http://www.ovg-web.nl/>
- http://www.ovg-web.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=116
- <http://www.josdouma.nl/persoonlijk/kijkopvisie.html>
- <http://nl.wikipedia.org/wiki/Participatie>
- <http://www.digibron.nl/search/share.jsp?uid=00000000012ea2cc4dd990a35ccaf8fe&sourceid=1011>
- <http://www.kijkopkerk.nl/visie-in-praktijk.html>
- http://www.erwich.eu/admin/file_upload/2/bestanden/Ecclesiologie%20van%20de%20participatie66e9a.pdf
- http://www.eurib.org/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/Beleveniscommunicatie/y - Brand-experience model van Pine en Gilmore.pdf
- <http://www.pkn.nl/missionair/mm30/over-de-modellen/Paginas/Default.aspx>
- <http://www.cip.nl/nieuws>
- <http://nl.wikipedia.org/wiki/Hoofdpagina>
- <http://www.handelingen.com/top/artikelen-tijdschrift/2003-praktische-theologie-jaargang-30/20032.html>
- <http://www.pkn.nl/actief-in-de-kerk/kerkorde/paginas/kerkorde-en-ordinanties.aspx>

Documenten

- Christelijk Weekblad van 8 juli 2011
- Christelijk Weekblad van 6 mei 2011
- Firet, J. en Hendriks, H., (1977) 'Samen de dienst uitmaken', Instituut voor praktische Theologie VU Amsterdam
- Ordinantie 4 van de Protestantse kerk Nederland
- Post, P., (2004) 'Re-inventing liturgy, de Liturgische beweging voorbij', Praktische Theologie 4
- Wolf, J. van der, (2012) 'Van toeschouwer naar deelnemer', verslag studieverlof

Beleidsdocumentatie

1. PG Zeewolde: Visie 2012 – 2016, concept v0.9 van 30 mei 2012
2. Keizersgrachtkerk: De keizersgrachtkerk Anno 2005
3. PG Dronten: 'Binnenstebuiten – Buitenstebinnen', beleidsplan voor 2008-2011
4. OV Groningen: Meerjaren-activiteitenplan OVG 2012-2013-2014